

KÖNYVESPOLC

BOTLIK JÓZSEF:

Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátján I-II.

Botlik József több mint két évtizede foglalkozik fogadott szülőföldje, Kárpátja történetével, számos jelentős visszhangot kiváltó könyve látott napvilágot ebben a témakörben, mint *Ez hát a hon...* (Dupka Györggyel. társszerzőségben), *Hármas kereszt alatt, Égestás Subcarpathica, Gát, A hűség csapdájában*.

A Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tan-széke kiadásában megjelent monográfia első kötete a Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945, a második kötet a Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945 alcímet viseli.

Kárpátjának, Közép-Kelt-Európa „átjáróházának” XX. századi történelme rendkívül bonyolult, szövevényes, amit geopolitikai helyzete (is) meghatároz.

Botlik József monográfiája az az Ariadne fonal, mely segít eligazodni, „kiszabadulni” ebből a jellegzetesen kárpátjai történelmi thézseuszi labirintusból s ami jellemző és nagyban meghatározza a mű értékét: a „fonalat” kizárólag tényekből, megkérdőjelezhetetlen igazságokból: kordokumentumokból fonta.

A szerző a következőképp összegezi és jellemzi több éves kutatómunkájának eredményét, azaz a célt, mely a könyv(ek) megírására illette: „A közigazgatás és a nemzetiségi politika egymással ezer szálon kötődő, gyakran elválaszthatatlan kapcsolata – teljesen méltatlanul – nem kapott kellő figyelmet az elmúlt évtizedek magyar történetírásában. Ezért napjainkban is gyakorlatilag feltáratlan, amely elsősorban azért sajnálatos, mert e területen lehet igazán lemérni egy több nemzetiségű állam demokráciájának valódi lényét, a népfelség elvének érvényesülését. Magyarország a XX. század első felében mindkettőre követendő példát adott, amelyet a kommunista diktatúra évtizedeiben az ideológiai elvárásoknak megfelelően, egyoldalúan mutattak be, illetve meghamisították, vagy elfelejtteni igyekeztek a tényeket...”

A majd fél évszázadon átívelő történelem taglalása a Kárpátja fogalom kialakulásával, annak csapongó „biográfiájával” veszi kezdetét, hogy révbe jusson a sokat vitatott definíció: a Kárpátja szó mai alakjában 1889. október 27-én tűnt fel először nyomtatásban a Munkácson induló Kárpátja c. hetilap fejlécén. (A fogalom már használt volt Szepes vármegyében a XIX. század elején.) A XIX. század végére azonban ez a tájnév már Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket jelentette. A szerző külön fejezetekben foglalkozik ezen „összetevők” kialakulásával, földrajzával, történelmével az Árpád-kortól a tárgyalt korig.

Kárpátja nagytáj történelme nagyrészt a ruszin nép „élettrajza”, kiknek ősei a XIII. század második felében jelentek meg a mai Kárpátja területén, pótolandó a tatárjárás okozta nagy embervesztességeket. Halicsból és Podoliából érkeztek, ahol oroszok – azaz ruszinok – és nem ukránok éltek. Ők lettek a gens fidelissima, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos hű katonái.

A magyar kormány(ok) minden időben támogatta a magyar őslakossággal testvéri viszonyban élő ruszinság identitása kialakulására és megőrzésére irányuló igyekezetét, ami közigazgatási és kulturális autonómia-törekvésük realizálásában is teret nyert, de „tetten érhető” ez az oktatás, a művelődés, a joggyakorlás, a szociálpolitika, a gazdaság, vagyis az élet, a mindennapok gyakorlatában is. Minderről s a korabeli ruszin szerveződések, társaságok, kiadványok, ruszin nemzetiségű történelmi személyek stb. XX. századi múltjáról nagyon részletesen és alaposan tájékoztat a szerző.

Botlik József füzérbe köti a ruszin autonómia törekvés állomásait: Ruszka-Krajna autonóm terület, Ruszka Krajnai Kormányzóság, Podkárpatzská Rus, melyek realizálása pozitíve elbíráltásban részesült a magyar kormány részéről, s mindezt dokumentumokkal igazolja. Ám ezek és a hasonló ambíciók elvetétek: nem volt egyetértés a különböző ruszin pártok és tömörülések között. „színe lépett” az első világháború és annak következményei. A masaryki és benesi hazárdjáték és hintapolitika „eredményeként” a nyugati hatalmak odavetették – koncként – Kárpátját (is) a cseh kolonizátoroknak. Ezekben az években, a csehszlovák érában, a leghatározottabban tetten a érhető a közigazgatás és nemzetiségi politika összefüggései.

„A csehszlovák republika – miként előszeretettel emlegették az alakulás utáni két évtizedben – hivatalosan polgári demokratikus berendezkedésű államnak vallotta magát” – fogalmaz a szerző. – „Az országban törvényileg kinyilvánított és nyíltan alkalmazott numerus clausus nem létezett, de a kisebbségekkel szemben érvényesített diszkrimináció számtalan esetben – így például az állami állások betöltésénél is – kimerítette a tényleges numerus clausus tényálladékát, és jelentős mértékben elősegítette az államhatalom által egyébként is szorgalmazott mesterséges asszimiláció fokozódását... A gazdasági és kulturális elnyomás... az egész kisebbségi kollektívum számára egzisztenciális veszélyt jelentett...”

Kárpátja bekebelezése után a rutén nép nem azt kapta, amit elvárt és ígértek az „új gazdák”, a magyarságot pedig – mint nyelvében is idegen népet – a cseh politika egyszerűen ellenségnek tekintette, hisz kárpátjai léte, évezredes ősi szállásterülete is állandóan figyelmeztette a kolonizátort, hogy csalárdásggal jutott a területhez. A cseh nem-

zetiségpolitika ezért irányult szinte kíméletlen módszerekkel (kilakoltatások, hűségeskü, szakemberek leváltása, elítélése, betelepítések stb.) a kisebbségi sorba jutott magyarság ellen, és kijátszott ellenük a ruszinokkal szemben időnként megnyilvánuló valamiféle szláv szolidaritást.

Két évtizedes hitegetés után (nemzetközi nyomásra) 1938 októberében a prágai kormány jóváhagyta a Podkárpatzská Rusz kinevezését Bródy Andrással, (1945-ben az oroszok kivégezték) az élén, akit azonban 1938. október 26-án az ukránofilek félreállítottak és megalakították az ukrán irányultságú Volosin-kormányt (a szics-gárdisták támogatotta bábkormányt), melynek regnálása pünkösdi királyság volt, mert 1939. március 15-én elsodorta Kárpátalja felszabadítása.

A visszacsatolás első napjaiban-heteiben már érvényesült a pozitív magyar nemzetiségi politika, ugyanis a Kárpátaljai Kormányzói Bizottság joghatósági területét létrehozó 6200/1939 M.E. rendelet leszögezte: „A kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz.” (Történelmük folyamán Kárpátalja lakosságának több mint felét kitevő szláv anyanyelvű lakosságot neveztek ruténnak, ruszinnak, magyaroroszoknak, ruszkának – Sz.T.)

Az „új magyarok” – így nevezte a lakosság az új „magyar” rend megtestesítőit – reanimálták a Trianon előtti állapotokat, megtöltve azt új, a kor követelményeinek megfelelő tartalommal, figyelembe véve a ruszinság óhajait, elképzeléseit, törekvéseit. Megalakult és máig ható tevékenységet folytatott a Kárpátaljai Tudományos Társaság (Hodinka Antal „öröksége”), anyanyelvű óvodák, iskolák, gimnáziumok nyíltak, beindult a ruszin nyelvű könyvek, tankönyvek, folyóiratok nyomtatása, kétnyelvű lett az ügyintézés, polgárjogot nyert a ruszin himnusz, a ruszin nemzeti jelképek, ruszin vezetőket állítottak/neveztek ki a többségi települések élére, létrejött a Hangya szövetkezetek hálózata, jelentősen javult az egészségügyi ellátás, jó irányba változott a közigazgatási egységek arculata és tartalma, a ruszinok képviselheték magukat a T. Házban, ahol (újra) napirendre került az autonómia. „A népi elv, az önrendelkezés joga a ruszin népet is megilleti” – volt a jelen és jövő jelszava.

„A mindenkorai kormányzói biztos – írja Botlik József – kivéve 1944 utolsó hónapjait – a terület irányításakor egyik legfontosabb feladatának a ruszin nép gazdasági és szociális felemelését tartotta... A háborús körülmények ellenére a magyar kormányzat igen jelentős anyagi áldozatokat hozott a ruszin nép gazdasági, művelődési és szociális felemelésére.” Az egyre közeledő front – sajnos – gátat vetett mindennemű áldásos tevékenységnek: 1944 őszén Kárpátalja már hadszíntérre lett.

A szerző – a hadászati tudományok területén is jártasságot mutatva – az érdeklődő elé tárja Kárpátalja „felszabadításának” szinte minden mozzanatát. Részletesen ír – többek között – a Hunyadi-állásról, az Árpád-vonalról és leszögezi: a 4. ukrán front 18. hadserege („Kárpátalja felszabadítói”)

nem áttörte az Árpád-vonalat, hanem a bekerítés veszélye miatt október 17-től visszavonuló I. magyar hadsereget követve birtokba vette az üresen hagyott állásokat.

Kárpátalja a gonosz birodalmának része lett. Minden, ami 1944-45-ben (majd folyamatosan később is) Kárpátalján történt a „felszabadítók jóvoltából” a nemzetközi normák és egyezmények, a humánuság, a lelkiismeret megcsúfolása, típrása volt. Az NKVD ámokfutása, a terror tombolása, a koncepciók perek, a szolvai haláltábor, a vallás megsemmisítése (a görög katolikus vallás orosz-lánrészt vállalt minden időben Kárpátalja ruszinjainak életében), a közigazgatás hatásos tevékenységének megszüntetése, a magyarság „bűnös nemzet”-té nyilvánítása minden következményeivel, a ruszinok elurkánosítása, az oroszok és az ukrán „szabadcsapatok” határkítolási harci cselekményei kitorolhatóan fekete lapjai Kárpátalja és lakosai XX. századi odisszejának.

„Vannak könyvek – fogalmazott Csehov egykoron –, amiket el kell olvasni, vannak, amelyeket el kell olvasni és meg kell jegyezni, vannak, melyeket nem csak elolvasni és megjegyezni kell, hanem meg is kell emésztetni.” Hadd fűzzem hozzá: nemes táplálékként nemzedékeknek egy egész életre. Ilyen alkotás Botlik József műve. Vitathatatlanul egyik legnagyobb erénye: foglalkozott a témával, belenyúlt a kígyófészekbe s tette mindezt cizellált szakértelemmel, a deviacióra hajlamos szubjektívítés kizárásával, kizárólag objektív tényekre építkezve. A mű nem „száraz” adatok kronológiai sorrendbe állított gyűjteménye, hanem mesterien megkomponált alkotás.

Elismerést és tiszteletet érdemel az a tudás-hátér, a fizikai egységben ki nem fejezhető munkabírárs, melylyel felkutatót, feldolgozót és értelmezőt több ezer forrásmunkát; olyan tényeket és adatokat visz az érdeklődő elé, melyek fölött elsiklottak (a másik oldalon tudatosan kihagytak) a téma eddigi taglalói-bemutatói. Feltétlen említést érdemel – az újítás erejével hat – a korabeli tárgyi emlékek: postabélyegek, levelezőlapok, bélyegzők „megszóllaltatása”, melyek magukon hordják a csapongó impériumváltó napok-hónapok jellemzőit váltakozó és különböző nyelvi fogalmazások, feliratok formájában.

Udvari István, a kötet azóta sajnos elhunyt szerkesztője így vélekedett: „A szerző, Botlik József témaválasztását időszerűnek tartom, mert Kárpátalja újkori történetéről kevés levéltári kutatáson alapuló hiteles munka jelent meg. Az általa vizsgált fél évtizedről (a II. kötetben foglalt 1939–1945-ös éveket idézi – Sz. T.) pedig szintézis még nem készült... Botlik József monográfiája jelentős hozzájárulás egy hiteles kép kialakításához a hányatott sorsú Kárpátalja történetéről, a ruszin-magyar történeti és művelődési kapcsolatokról, s nem utolsósorban Kárpátalja második magyar korszakáról.”

Szóllósy Tibor

JUHÁSZ LÁSZLÓ:

Ausztria magyar emlékei

Juhász László – aki 33 éven keresztül a Szabad Európa Rádió újságírója, előbb bécsi tudósítója, majd müncheni központjának szerkesztője (milyen kár, hogy nevét hiába keressük az Anyaországban kiadott lexikonokban) *Ausztria magyar emlékei* című hiánypótló művét bizonyára nem csak e sorok szerzője várta hosszú évek óta. A szerző a kötetet bevezető előszavában *Ormos Zsigmond*: Utazási emlékek című művére utal, aki 150 évvel ezelőtt többek közt azzal indokolta az eredeti magyar útikönyvek szükségességét: „*Mi magyarok külföldön is a honunkra s nemzetünkre vonatkozó eseményeket, tárgyakat vagy személyeket vizsgáljuk előszeretettel és feltalálva kegyelettel foglalkozunk velük. Öseink gondoskodtak róla, hogy nemzeti öntudatunkat megillető dolgokkal gyakrabban találkozzunk külföldön.*” Juhász bevallja, hogy ez a meggyőződés vezette, amikor a 1970-es évek elején megírta *Bécs*, majd a *Várvidék* útikalauzát. Annak tudatában tette le a tollat, hogy Ausztria két tartományát túlmenően is vannak magyar nyomok, s kezdettel fogva hangyaszorgalommal gyűjtötte a magyar vonatkozású emlékeket.

A kötet nagy alaposággal és rendszerezettség-gel veszi sorra Ausztria magyar emlékeit. Érthető, hogy az egyes tartományok nem szerepelhetnek azonos terjedelemben a kötetben, ahogy fogalmazza, hiszen „*őseink nem arányosan hagytak nyomokat Ausztria szerte.*” Amíg például magyar emlékekben a magyar múltú *Burgenland* (*Várvidék*) és *Bécs* a leggazdagabb, addig a legtávolabbi osztrák tartományban, *Voralbergben* alig találunk magyar vonatkozásokat. A szerző szerényen annyit jegyez meg, hogy a magyar emlékek felkutatásánál járatan úton haladt, másrészt térben és időben nagy területet, kilenc tartományt és tizenegy évszázadot kellett átkutatnia. Az anyag gazdagsága miatt a teljességre való törekvés utópisztikusnak bizonyult, mégis reálisnak meg kell állapítanunk, hogy rendkívüli munkát végzett a szerző, amikor a magyar emlékeket nem hagyta veszni, azokat csokorba kötötte, arra bízta az utána következő nemzedékeket, főleg az ifjú történészeket, hogy van értelme, oka és indoka a további kutatásoknak. A könyv négy fő részből áll, éspedig: 1. *A Császárváros magyar emlékei* (ezen belül múkincsek, egyházi épületek, világi építészeti emlékek), 2. *Magyar nyomok Alsó-Ausztriában* (melynek során kiemeli 34 város magyar vonatkozásait), 3. *Egy évezred magyar emlékei Várvidéken* (melyben külön bevezetőt szentel a tartomány nevével kapcsolatos kutatásainak, majd a Várvidék topográfiáját adja meg területenkénti bontásokban), 4. *Alpesi tartományok* (ahol Stájerország, Felső-Ausztria, Karintia, Salzburg és Voralberg magyar emlékeit fűzi csokorba). A kötet értékét emeli a precíz névmutató és az irodalomjegyzék.

Juhász László nagy érdeme, hogy a magyar szempontból lényeges művelődéstörténeti ismereteket könyvében feldolgozta. De még ennél is fon-

tosabb, hogy súlyt helyez a középkorban elpusztult kolostorok, monostorok ismertetésére is, mint például *Borsmonostor*, ami Nagy Lajos uralkodása idején élte a fénykorát, és mert a kegyhelyre messze földről jöttek zarándokok, Erzsébet királyné 1380-ban külön utatitást adott a vámszedőknek, hogy ne zaklassák vámilletékekkel a borsmonostori búcsúsokat. A törökök pusztították el 1530-ban *Nagyfalvat* is. Sajnálatos, hogy a szerző a kolostor és monostor szavainkat helyenként felcseréli, illetve nem használja helyesen. Kolostorai a kolduló rendeknek vannak: ferencesek, domonkosok stb., az úgynevezett monasztikus rendeknek, mint a ciszterciek, bencések, pálosok stb. pedig monostorai, melynek romjai jól láthatók az ún. szentgotthárdi csatát megörökítő korabeli metszeteken (a kökeresztet 1840-ben állíttatta fel Kuzmits Dániel szentgotthárdi perjel a csata 130-ik évfordulóján), és melynek falazatán magyar, német, francia és magyar nyelven a következő szöveg olvasható:

„*Hantvai itt nyugvok ama győzetlen hősi fiaknak,
kik eme környéket vérrel megnevesíték. A hit, s
Fejedelem, a Haza végett durva törökkel harcolván,
a hont jármátul megszádították, 1664*”

Kismarton történetében meghatározó jelentősége van az Esterházy magyar főnemesi családnak. Nevüket eredeti lakóhelyükről, a csallóközi Eszterházáról kapták. Ezek közül is kiemelkedő a hadvezér és politikus *Miklós fia hg. Esterházy Pál*, aki Kismartonban született és ott is halt meg (1635–1713), 1681-től haláláig Magyarország nádora is volt. Értékes könyv és kézirat gyűjteményét a kismartoni ferences kolostorban helyezte el. Itt őrizték többek között a Kézai-krónikát, (Kézai Simon IV. László udvari papja a *Gesta Hungarorum* szerzője, 1282–1285 között írta meg), Oláh Miklós és több hercegi család becses gyűjteményét. A szerző leírja ennek kapcsán azt is, hogy 1935-ben a kismartoni ferences rendházból az említett értékes könyv- és kéziratgyűjteményt a kastélyba vitték át, és a palota könyvtárában helyezték el. 1945 tavaszán a megszálló szovjet hadsereg lefoglalta a felbecsülhetetlen értékű gyűjteményt, 7000 kötetet megsemmisített közülük, 5000 kötetet elszállítottak, csak a katalógus és 50 könyv maradt meg a hatalmas és rendkívüli könyvtárból. (Most amikor a szintén felbecsülhetetlen értékű sárospataki könyvek nagy része már visszakerült eredeti helyére, a magyar művelődéstörténet illetékeseinek a burgenlandi kultuszminisztériummal karöltve illő lenne ezen könyvek visszaadása iránt is tárgyalásokat folytatni.)

Pinkakertes (*Gaas*) kegytemplomának leírását érdemes kiegészíteni azzal, hogy a templom közepén álló faragott Mária-szobor talpazatán lévő felirat nemcsak magyar, hanem német és horvát nyelven is olvasható, magyar szövege a következő: „*Mária! Bűnösök menedéke könyörögi érettünk!*” (Égyébként a Szőlőhegyi Mária kegytemplomáról szóló füzet magyar nyelvű fordítása a közeljövőben lát napvilágot a Makrovilág Kiadó gondozásában.)

A Várvidék leírását mindenképpen néhány jelentős magyar vonatkozású hellyel ki kell egészíteni, amelyről sem a jelen kötet, sem a szerzőnek többszörös kiadásban megjelent Burgenlandi úti-kalauz című könyve nem beszél.

Az 53-as jelzésű út mentén lévő kis falut, *Kisboldogasszony-t* (*Kleinfrunhaid*) és Mária mennybevételének búcsújáró templomát már 1261-ben említik írásos emlékeink. A templom mai formáját a XVII–XVIII. században nyerte el, amikor is a török által megrongált templomot hg. *Esterházy Pál* újjáépíttette barokk stílusban. Kegyképe, a „Fekete Madonna” is az Esterházyak ajándéka, a fraknói várból került ide. Hátlapján 1461-es évszám olvasható ugyan, de valószínű, hogy csak a XVI. században készült. A mellékoltárok olajfestményei *Dorfmeister István* alkotásai 1784-ből. *Kisboldogasszony* a Máriacellbe tartó magyar záródokok egyik kedvenc pihenőhelye volt évszázadokon keresztül.

Közéleben található *Petőfalva* (*Pöttelsdorf*). A Vukla folyó partján lévő kisközség első írásos említése 1271-ből ismert. A helység a Pottl nemesi család birtoka volt 1380-tól több évszázadon keresztül. A falu katolikus templomát Mária születésének szentelték 1797-ben, az oltáron lévő rokokó keretben „Köves Madonna” kegyképe XVIII. századi. A falu főutcáján található az Erzsébet-kereszt, Erzsébet magyar királyné (1837–1898) halálának állít emléket, „*Meggyilkolt Erzsébeth királynénk emlékéül 1898*” magyar nyelvű felirat manapság is látható.

Végül feltétlen meg kell említenünk *Badafalvát* (*Weichselbaum*), illetve a Rába völgye feletti magaslaton lévő búcsújáró helyet, ahol a búcsújárás 1749-ben kezdődött. Ismert, hogy a máriapócsi könnyező Madonna kegyképet I. Lipót kívánságára Bécsbe, a királyi kastélyba szállították, majd 1697 decemberében hozták át a Szt. István Székesegyházba. A 70x50 cm nagyságú, fára festett Szűz Máriát bal karján Kisjézussal ábrázoló oltárképet Papp István festő 1676-ban készítette bizánci stílusban. A kegyképről több másolat készült, az egyik visszakerült Pócs községbe (ahol aztán újra könnyezett), a másik másolata pedig egy ciszterci szerzetes közvetítésével került Badafalvára. A kegyes legenda szerint a búcsújárás akkor kezdődött, amikor az említett szerzetes a közelben található dombon lévő fára a kegykép másolatát kifüggesztette, egy erdemunkás többször levitte a völgybe, ahonnan ismeretlen módon a kép mindig „visszatért” az eredeti fához. E helyen a hívők építettek egy kis kápolnát, hogy maradandó emlékhelyet teremtsenek. Miután a környéken lakók tudomást szerezte a csodás képről, 1793-ban felépítették egy korábbi kápolna helyén a templomot és a főoltárra helyezték a kegyképet, melyet azóta is különösen a Mária ünnepek idején sok hívő keres fel.

Végezetül a burgenlandi *Felsőövöröl* (*Oberschützen*) érdemes megemlíteni nemcsak azt, hogy itt tanított az író, újságíró, régész *Móra Ferenc* 1900-ban mint földrajz és természet szakos tanár (a

gimnázium falán az emléktábla a ma is látható), hanem fontos arra is utalni, hogy két és fél évtizeddel ezelőtt Felsőövörön kétnyelvű, német-magyar gimnázium létesült a burgenlandi magyarok számára.

Stájerország weiz-i kerületében Gleisdorf közelében fekszik *Ungerdorf* község, melyet írásos emlékeink 1220-ban említenek először. Feltehetően magyar határőr település volt ezen a helyen, amit a község címere is megerősít. A két vörös és két ezüst mezőre osztott pajzsban ugyanis egy kifeszített jellegzetes magyar íj látható. A falu a késő középkorban kipusztult, határában évszázadokon keresztül jellegzetes halomsírok álltak mindaddig, amíg az 1960-as években a déli autópálya építésénél a talajjaluk meg nem semmisítették.

A Wesselényi-féle összeesküvésben részes Zrínyi Péter fia, Zrínyi János, aki 17 évi rattenbergi raboskodás után Grácsba szállították és a schlossbergi börtönbe zárták, ott halt meg, így kihalt a Zrínyi család. A dominikánusok grazi templomában temették el, jelenleg azonban csak emléktábla jelzi sírhelyét, mert a jugoszláv kormány 1945-ben a hamvait Zágrábba szállította.

Grác előkelő villanegyede, Mariagrün pedig arról nevezetes, hogy 4 hónapot töltött itt a már beteg *Ady Endre*. Itt született az *Egy Stájer dombon* című verse, és a *Csillagos vén csalatlovak* című költeménye is.

A tiroli fővárosban 1945 októbere óta működött magyar gimnázium, ahogy ezt a szerző részletesen leírja. A gimnáziumból október 23. után 11 diák elindult harcolni Magyarországra. Közülük nyolc fiatal elfogott a határon az osztrák csendőrség, és csak három diáknak sikerült eljutni Budapestre. A harcokban részt vett fiatalok közül november 4. után kettő visszatért az innsbrucki magyar gimnáziumba.

A Szent Korona 1945. március 28-án megkezdett külföldi kálváriájának utolsó stációja a salzkammerguti Attersee közelében fekvő Mattsee volt. A koronát és a koronázási ékszereket, Pajtás Ernő ezredes parancsnoksága alatt, tizenkét koronaőr kíséretében, Semmering-Mürzschlag-Mariazell-Attersee útvonalon, egy Hangya teherautón vitték Mattseebe, ahol április 7-én, este tízenegy órakor érkezett meg az értékes szállítmány. A korona elásására, a front közeledtével, április 25-én maga Szálasi Ferenc adott utasítást Pajtás ezredesnek. Erről a müncheni Hungária nevű hetilapban öt évvel később így számolt be a koronaőrök parancsnoka: „Április 26-ról 27-re virradó éjszak két legmegbízhatóbb altisztemet magamhoz vettem, és kimentünk a teherautóhoz, amely mellett természetesen ott állt az őr. Felnyitottuk a sötétben a nagy ládát, és kivettük a Szent Koronát, a jogart és az országalmát. A kincsek eredeti börtökjüket nyugodták. Belehelyeztem őket egy kettévágott katonai benzineshordóba. A ládában csak a kardot hagytuk, azt ismét lezártuk, azután előrementünk két altisztemmel egy sziklafal előtti helyhez, amelyet nappal már kikerestünk, amely könnyen felis-

merhető volt, és közelében emberi lakás nem volt. Mély gödröt ástunk, beletettük a hordót, és betettük a helyet is, hogy az ásásnak semmi nyoma nem maradt." Pajtás Ernő a koronázási palástot és a Szent Jobbot április 30-án Anton von Strasser Mettsee-i plébánosnál helyezte el, ott őrizték 1945. június 18-ig, amikor ünnepélyes keretek között átszállították a salzburgi érsekségre. A Mattsee-i plébánia falát magyar és német nyelvű emléktábla hirdeti, hogy 1945-ben ott őrizték Szent István jobbját.

A magyar emigráció emlékkereszttel jelölte meg azt a helyet, a Mattsee feletti domboldalon, ahol három hónapon át, 1945. április 27-től július 24-ig rejtőzött a magyar Szent Korona. A helyi plébános emlékmúzeumot rendezett be azokból a tárgyakból, amik erre a korra emlékeztetnek. Itt látható például annak az ezüst étkészletnek a ládája, amelyet Szálasi Mattseen megtartott esküvőjén használtak, valamint néhány Szent Koronával díszített evőeszköz, a kincstári készletből. Jelentős kortörténeti dokumentum értéke van a kiállított fényképeknek.

Érdekességeket olvashatunk a salzkammerguti sóbánya magyari vonatkozású titkairól is. A Szépművészeti Múzeum tulajdonát képező festményeket már 1946-ban visszaszolgáltatták Magyarországnak, a zsidó gyűjtőktől származó és elhagyott vagyonnak minősülő műkincsek azonban továbbra is a sóbányában maradtak.

Ahogy arra 40 évvel később fény derült, *Harry Collins* tábornok, a Salzburgot megszálló amerikai haderő parancsnoka a bányában tárolt képekkel és szőnyegekkel díszítette irodáját és a Szivárvány hadosztály tisztjeit sem tiltotta el a „műgyűjtéstől”. Így amikor az osztrák állam 1955-ben, az államszerződés aláírása után átvette az amerikaiaktól a magyar zsidó kincseket, a készlet már nem volt teljes. 1962-ben az osztrák kormány hivatalos lapjában többször is közölte a salzkammerguti bányában tárolt elhagyott javak listáját, felszólítva a tulajdonosokat, hogy jelentkezzenek. Erre azért volt szükség mert 1962. október 18-án kezdődtek meg az osztrák-magyar vagyoni jogi tárgyalások a háború végén Ausztriába szállított magyar javak visszaadásáról. Hogy ennek mi lett az eredménye és végül is hány kép került vissza Magyarországra, azt a nagyközönséggel sohasem közölték.

A szakembereket régóta foglalkoztatta az a probléma, hogy honnan származik a magyarok külön „Bécs” elnevezése, amelyre egyetlen más nyelvben nincs példa. Az osztrák főváros valamennyi idegen neve, visszavezethető ugyanis közvetlenül vagy a német Wien közvetítésével az ósláv Vednja szóra. Nyelvészeti kutatások szerint egy település meghatározott részének elnevezésére használta nyelvünk a „Bécs” szót, a falu legkülönbözőbb részét hívták így. Mivel pedig 907-től a magyarok uralták az egész Duna-völgyet az Ens folyóig, így Bécs Magyarország peremén, határvidékén feküdt. Így tehát ugyanabban az értelemben használta itt nyelvünk a „Bécs” szót országos szinten,

mint ahogy magyar nyelvű okleveleinkben találkozzunk Tamási vagy Makó külső településének megnevezésével.

De ha már Bécsnél járunk engedjessék meg szintén néhány további kiegészítés. A főúri paloták közül Juhász ötöt sorol föl, melyet további kettővel mindenképpen ki kell egészítenünk. (Ezek a *Bécs magyar emlékei* című kötetében sem szerepelnek.) Az egyik a *Magyar Nagykövetség Bankgasse 4-6.*, melynek két szalonjában Mária Terézia magyar királynővé koronázásának pozsonyi jeleneteit ábrázoló falfestmények (stukkók) láthatók. A másik a *Trautson palota Museumstr. 7.*, mely szintén Fischer von Erlach tervei szerint készült 1710 körül. A palotát Pálffy Miklós udvari kancellár vásárolta meg a magyar testőrgárda részére, ezért olvasható a bejáratnál a mai napig is a régi név: *Palais der Ungarischen Garde*. A Habsburg-ház bukása után, 1925-ben az osztrák köztársasági kormány elismerte, hogy a palota magyar állami tulajdon, s így jött létre a Collegium Hungaricum, az ösztöndíjas magyar művészek és tudósok kollégiuma. A második világháború után rövid ideig ismét magyar ösztöndíjasok otthona volt a palota, majd a hidegháború éveiben bezárták kapuit, hatalmas könyvállományát hazaszállították. A lakatlan épület egyre roskatagabb állapotba került, mígnem a magyar állam eladta, s felépítette a Duna-csatorna túlsó partján az új Collegium Hungaricumot.

A *Schottenstift alapítványi rendház* kertjében, illetve annak végén levő szárnyépület homlokzatán elhelyezett kis emléktáblán Farkas Zoltán alkotta dombormíves kő-profilja alatt olvasható, „*e házban lakott Liszt Ferenc 1869-96 között, valahányszor Bécsben tartózkodott*”.

A *Kunsthistorisches Museum* (Művészettörténeti Múzeum) fegyvergyűjteményében nem egy magyar történelmi emlékre bukkantunk: itt van II. Lajos magyar király *értje, Zrínyi Miklós sisakja, kardja és köpenye, Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király 1565-ből fennmaradt sisakja és páncélja, II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem páncélingje, szabályja, buzogánya és hadilobogója.*

Juhász László rendkívül részletesen tárgyalja a *Szent István Székesegyház (Stphansdom)* magyar emlékeit. Az immár második kiadásban megjelent *Reinhard H. Gruber: A bécsi Szent István Székesegyház* című magyar nyelvű kiadásának fordítói munkaközössége (még szerencse, hogy a fordítók neve nincs feltüntetve az impresszumban) a máriapócsi kegyképen kívül sajnálatos módon egyetlen magyar emlékről sem tesz említést, pedig szerencsés és kívánatos lett volna, ha ez az inkognitóban működő fordítói gárda kézbe veszi és felhívja az egyébként nagyszerű könyv írójának figyelmét Juhász: *Bécs magyar emlékei* című, vagy azt követően megjelent *Magyarok az Újvilágban* (1979), *A Héttoronytól Kufsteinig* (1982), *Mátyás király Bécsben* (1985, 2002) és *Barangolás a magyar múltban* (1993) köteteit.

Végezetül néhány szót az Ausztriában élő szerzőről, melyek nem annyira ismertek. Juhász László

a második szabad országgyűlési választás előtt (1994) a Magyar Televízió hírigazgatója, majd 1996-tól a Magyar Rádió Közalapítvány kuratóriumának alelnöke volt. Több történelmi dokumentumfilmet készített a Magyar Televízió és a Duna TV számára: *Bécs magyar emlékei* (1993), *Bujdosók nyomában* (1995), *Isztambul magyar emlékei, Egy század végnapjai* (1996), *A kövek üzenete* (1997), *Az olaszországi magyar légió* (1998), *Régi bécsi magyarok nyomában* (1999), *A tiszaháti magyarok kálváriája* (2000), *A Fraknoi Kincs* (2001), *A bűnbak* (2002), *Ferenc József utolsó diplomataja* (2002), *Pogány világ Magyarországon* (2003), valamint *Mátyás király Bécsben* (2004).

Hálások lehetünk a szerzőnek és lakitelki Antológia Kiadónak a könyv megjelenéséért. A kötet szinte mentes a nyomdai és helyesírási hibáktól. Kiváló a tipográfiája, nagyszerű Takács Bori borítója (Nagy Lajos király máriacelli szobra), jó minőségűek a fotók és képmellékletek (mely a szerzőn kívül Tarcsay Csabának is köszönhető). Mivel pedig elég kis példányszámban jelent meg, joggal bízhatunk abban, hogy a közeljövőben megjelenik második, bővített kiadása is.

Udvarhelyi Olivér

GRÁFIK IMRE:

Hajózás és gabonakereskedelem

Kevésbé áll a szakmai érdeklődés homlokterében a címben megjelölt téma. Erről persze legkevésbé Gráfik Imre tehet, hiszen az utóbbi évtizedekben számtalan tanulmányát, könyvét szentelte a hazai közlekedés és mezőgazdasági árukereskedelem történeti kapcsolatainak. Ebben az általa vizsgált széles körben megkülönböztetett figyelmet fordított a folyami szállítás és a XIX. századi gabonakereskedelem egymást feltételező fejlődésének. A könyv ebben a formájában az 1992-ben, Debrecenben, a KLTE Folklor és Etnográfia sorozatának 65. köteteként megjelent kitérő szakmunka második, lényegében változatlan kiadása, tehát a XXI. századi olvasó egy közel másfél évtizede megszületett, ám új köntösbe öltöztetett, és ezúttal jobb minőségű illusztrációkkal felszerelt művet vehet a kezébe.

A Gráfik által vizsgált XVIII–XIX. század tanúja volt a hazai „vízi szállítóipar” feljutásának és hátrébe szorulásának. Míg a Rákóczi-szabadságharcot követő konszolidációs évtizedek során a mezőgazdasági kivitel tekintetében a „vezető ágazat”, az élőállat szállítása (hajtása) nem különösebben volt érzékeny a kereskedelmi utak állapotára, addig a gabonafelesleg szállítása megfelelő utak híján akadozott, s ezért nem lehetett az alföldi és délvidéki termények versenyképesek. Pedig a konjunktúrát nem csupán az Európában dúló osztrák örökösödési, majd később a napóleoni háborúk, fél évszázad múlva pedig a krími háború teremtették, hanem egy-egy gyengébb termés hozó év, vagy évek is. Nem véletlen tehát, hogy a gabona iránti felfokozott nemzetközi keresletet a XVIII. század

második felében elsősorban a kedvezőbb földrajzi helyzetben lévő dunántúli megyék tudták kihasználni. A hiányos és rossz szárazföldi úthálózat természetes kiváltójának a hazai folyók kínálkoztak. Persze ezeknek is volt több gyenge pontja. Az első és talán legfontosabb, hogy a folyásuk iránya nem kedvezett a nyugat felé irányuló kivitel kereskedelemnek. A kifelé szállítani kívánt nyersáru jellegetlen fogva nagyobb súlyú, mint a cserébe behozott iparcikkek, tehát egyáltalán nem volt mindegy, hogy a vízi szállítás az „ereszkedő” hajózás, vagy a „vontató” hajózás energiaszükségletét kellett számításba vevve. A vízi gabonaszállítással összefüggő gondokat Gráfik – bár különböző mélységben és részletességgel – négyes összefüggésben vizsgálta. Ezek egy része a *folyók hajózhatóságával* voltak kapcsolatosak: a folyók változó vízálása, a hajóutat növelő túlfellett kanyarok szabályozása (átvágása), a parti vontató utak állapota stb. (Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a Tisza árvízi szabályozása nem 1875-ben ért véget, hanem jó negyedszázaddal később, ekkortájt beszélhetett Kvassay Jenő is a „második honfoglalásról”). Mindezek mellett a *hajók technikai színvonalára* is hatással volt a vízi „szállítóiparra”: az emberi, vagy állati erővel folytatott hajóvontatás hatékonysága, illetve a gőzhajózás megjelenése és elterjedése, valamint ebből fakadóan hajóutak kialakítása és fenntartása. Ugyancsak fontos kérdésként kezeli Gráfik a *kereskedelmi szervezet alakulását*, az „aranyemberek” társadalmát, vagy azt, miként vándorolnak, virágoznak, vagy fejlődnek vissza a gabonakereskedelmi centrumok. Jellemző módon ezek az Alföldön csak ritkán estek egybe a termelési központokkal, mert kialakulásuk egyik legfontosabb feltétele a folyóvízhez való közelség volt, illetve az, hogy mennyiben voltak bekapcsolhatóak a szállítóiparba. A kérdéskör vizsgálatánál nem lehetett eltekinteni attól sem, mik voltak a magyar gabonaexport főbb célállomásai (Bécs és az örökös tartományok, az adriai tengeremléki területek, stb.), s azok milyen igényekkel léptek fel a szállítókkal szemben. Végül a szállított áru, a *gabona mennyiségi és minőségi követelményei*: a gabona jelentős része jó ideig szemestermény formájában hagyta el az országot, de a kialakuló nemzetközi (az egyesszai, majd galíciai, később amerikai) gabonakereskedelem egyre inkább a feldolgozott termékeknek teremtett nagyobb piaci lehetőséget. Ekkor, a XIX. század második felében fejlődött ki a minőségi malomipar, s egyre jelentősebbé vált a liszt formájában való kivitel.

A technikai fejlődés ugyanakkor nem állt meg, s a vasúti hálózat kialakulása óhatatlanul – ha térben és időben nem is általánosan és maradéktalanul – a vízi szállítás visszaeséséhez járult hozzá.

Leegyszerűsítve és összefoglalóan a hazai gabona igazi konjunktúrájáról abban az időszakban beszélhetünk, amikor még se gőzhajó, sem pedig vasút nem létezett, s a gabonakereskedelem döntően a folyók mentén (Pest, Komárom, Győr, Moson) fejlődhetett ki.

Gráfik Imre elemző figyelmét nem kerülte el az sem, hogy az időnkénti nemzetközi gabonakonjunktura, mennyire hatott vissza a hazai termelési viszonyokra, miben segítette elő a fejlődést, illetve milyen – már a maguk idejében is elmaradottnak számító – viszonyokat konzervált. (Pl. a mennyiségi szemléletű, extenzív fejlesztés meghatározó szerepe, a tanyarendszer közellátottságának alacsony szintje stb.)

A történeti-gazdasági háttér vizsgálata mellett Gráfik könyvében nagy szeretettel foglalkozik a hagyományos „népi hajózás” történetével. Jóllehet az említett népi hajózás terminológiai tekintetben nehezen értelmezhető, Gráfik olvasatában egyértelműen a fahajózásról van szó.

Részletesen szól a folyami fahajózás technikai megoldásairól és mesterfogásairól, a hagyományos emberi és állati erőt igénylő vontatásról, valamint a hazai hajóépítés történetéről. Tanulságos, hogy a hajóépítő mesterség hazai kezdeteiben a külföldi mesterek részvételét feltételezi, s összefüggést lát az egykori molnárok famegmunkáló ácsstudománya és a fahajók építése között. Amit egyébként a hajómalmok születése és léte igazol egyértelműen.

A számos néprajzi ismeretet tartalmazó leírás az érdeklődő laikusok számára is színes olvasmány, még akkor is, ha szerkezetileg kevésbé összefogottan jelenik meg a mondanivaló.

Ha a könyv olvasán némi bizonytalanságunk támad, azt elsősorban a szerkesztésnek kell betudnunk, mert ugyanaz a témakör (pl. a hajóvontatás tárgyalása) többször előbukkan az oldalakon, s nem könnyíti meg helyzetünket az sem, hogy hiányzanak az egyes megállapításokhoz kapcsolódó forrásmegjelölések, illetve jegyzetek. Ezeket csak némileg pótolja a könyv végén található irodalomjegyzék. Ha mai szűkös viszonyaink között lehetőség nyílik egy tudományos szakmunka új kiadására, akkor kár meghagyni az első megjelenés esetlegességeit, szerkesztési gyermekbetegségeit.

Bizonyos értelemben idegen testként jelenik meg a mostani kiadásban a „Kitekintés” című fejezet, amelynek szerepét a szerzőnek a magyar belvízi hajózás iránti elkötelezettségével magyarázhatjuk, hiszen a 12 évvel ezelőtt írt „Bevezetés” utolsó sorában Gráfik Imre is a magyar folyami hajózás jövője „periratának” szánta/szánja munkáját. De még ez sem indokolhatja, hogy fejezetben néhány, 1992-ben még elfogadható, de ma már végképp nem helytálló (a Duna–Majna–Rajna víziúttal kapcsolatos) megállapítás is megjelenjen. Ugyanakkor elmulasztott lehetőségnek kell tekintenünk, hogy Gráfik az elmúlt 12 év alatt feltárt és megírt tudományos eredményeit nem építette bele a kötetbe, s azokat csak a cím szerinti irodalomjegyzékben szerepelteti.

Mindez természetesen nem befolyásolja a könyv értékét, s azt a ma is korszerű tárgyalásmódot, amellyel Gráfik a történelmi ok-okozatrendszerbe ágyazva vizsgálja választott témáját. Számos tudomány- és technikátörténeti munkánál kö-

vetendő volna ez a módszer, hogy a helyi összefüggések feltárása mellett arra is fény derüljön, miként illeszkedik a rész az egészhez, a technika fejlődése mennyiben járult hozzá a gazdaság gyarapodásához, s végül az hogyan hatott vissza a technika korszerűsödésére. Gráfik Imre a hazai gabonakereskedelem két évszázadának összefoglalásával többet ad, mint azt könyvének címe ígéri.

(Pannónia Könyvek, Budapest, 2004. 166 illusztrált oldal, angol és német nyelvű összefoglalóval. Bolti ára: 2800 Ft.)

Fejér László

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2005. Szerk.: *Magyari Márta.*

Mind a magyar tudományosság, mind a magyar kulturális élet sok esetben határainkon túlnyúló érdeklődést és hatást kiváltó jelentős fórumává váltak múzeumi évkönyveink. Közülük is kiemelkedő tudományos és kulturális érdeklődést várja és fogadja, mind idehaza, mind külföldön (ahová a legjelesebb múzeumokkal régóta folytatott csereviszony kapcsolat révén jutnak el) a Déri Múzeum évkönyveit, köztük a most megjelent 2005. évi kötetet is.

A Déri Múzeum évkönyveit mindenkor a jól szerkesztettség, a múzeumban folytatott gyűjtő-, muzeológiai feldolgozó munka valamennyi fázisához szorosan kapcsolódó tudományos és módszertani tanulmányok közlése jellemezte. Erről számolhatunk be a 2005. évi kötetnél is. *Magyari Márta* jó kritikai érzékkel, az évkönyvsorozatnál hagyományossá vált szakrendszerű tagolásban közli a különböző közleményeket.

Annak ellenére, hogy az évkönyvek minden közleménye valamilyen úton-módon a múzeumban folyó tudományos munkálatokhoz kapcsolódik, különböző szempontok alapján mégis eléggé különböznek egymástól. Például a szerzők szerint, akik között szép számmal találhatók nem muzeológusok is. Debrecenben ilyen vonatkozásban is figyelembe kell venni a városban működő patinás, nemcsak oktató-nevelőmunkát végző iskolákat, azok régi és jelenlegi, tudományos tevékenységet folytató tanárait, gyűjteményeit és tanítványaik egyikét-másikát. A Debreceni Múzeum, már akkor is, amikor még nem neveztek Déri Múzeumnak, arról volt híres, hogy mily széleskörűen törekszik és tud együttműködni a város tanintézeteivel; elsősorban az ősi Református Kollégium különböző tagozataival, a Kollégiumból kinőtt egyetem egészével és különösen némely karaival, még inkább némely tanszékeivel, illetőleg a múzeumban hasznosítható tudományos munkálatot végző tanszemélyzettel. Előbb a Déri Múzeum évkönyveiben is – mondhatni rendszeresen – publikáló, más múzeumokban vagy központi tudományos kutatóintézetekben dolgozó jelentős, országos nevű szakemberek működtek közre. Mindebből többen arra is következtethetnek, hogy a Déri Múzeum évköny-

veit a „már befutottak”, a már ismertek és elismertek, leegyszerűsítve: csak az „öregek” dolgozatai töltik meg. Csak hát ez nem így van, hiszen – különösen az utóbbi időben a Déri Múzeum arról is híres volt és az ma is, hogy munkatársai között sok a fiatal, talán éppen induló kutató, muzeológus. A Déri Múzeum évkönyvei mindig szívesen – mondhatni, hogy rendszeresen, de talán itt úgy is mondható, hogy tudatosan – tervszerűen közölt tanulmányokat, kutatási jelentéseket fiatal, kezdő munkatársaktól, köztük külső (például iskolai: tanítóképzőbeli, egyetemi stb.) szakemberektől is. Mindezeket figyelembe véve, illetékes tényezők már régen megállapították, hogy a Déri Múzeum fejlett, sokoldalú és aktív közművelődési (a Múzeumbarátkörében, a helytörténeti, honismereti tevékenységben, a muzeológia időszerű kérdéseinek ismertetéseiben stb.) munkájának a forrásai voltak.

A 2005. évi évkönyv mindezeket a szempontokat figyelembe véve, a Déri Múzeum évkönyvkiadásai hagyományaira is támaszkodva, az évkönyvben közreadott 30 közleményt 12 (szak-) fejezetbe sorolva közli: 1.) *Emlékezés a Bocskai-felkelés 400. évfordulójára*; 2.) *Természettudomány*; 3.) *Régészet, őskortudomány*; 4.) *Történelem*; 5.) *Iparművészet*; 6.) *Néprajz, kulturális antropológia*; 7.) *Agrártörténet*; 8.) *Irodalomtörténet*; 9.) *Múzeumpedagógia*; 10.) *Kisebbségi írók*; 11.) *In memoriam*; 12.) *Muzeológia*. A közlemények szerzői jól mutatják a Déri Múzeum tudományos-társadalmi kapcsolatainak fejlettségét. A szerzők között többségben vannak a nem debreceni muzeológusok, a többségi szerzők a különböző szakmák országos hírvé szakértői, általában egyetemi tanárok, vagy az országos múzeumok munkatársai; az év vagy a közelmúlt nevezetes eseményeinek és személyiségeinek évfordulós ünnepélyeihez kapcsolódó kimagasló külföldi szakemberek, tudósok stb. A Déri Múzeum évkönyveiben mindig, ebben a kötetben is, van helye a kutató-gyűjtői pályán induló fiatal szakembereknek is. Ha az intézmények oldaláról közelítjük meg ezt a kérdést, azt kell megállapítanunk, hogy a Déri Múzeumnak ilyen tekintetben igen jelentős, erős kapcsolatai vannak a debreceni egyetemekkel, főiskolákkal, könyvtárakkal, levéltárakkal, egyes egyetemi tanszékekkel, intézetekkel. A Déri Múzeum évkönyveiben való megjelenés, szerkesztői munka mindenkor egyfajta elismerést, eredményt jelentett és jelent ma is.

Az *Emlékezés a Bocskai-felkelés 400. évfordulójára* című szakaszban a Kassán, 2004. december 2-án megtartott emlékkonferencia négy előadását találhatjuk. Közülük csupán kettőre hívjuk fel a figyelmet: *Jozef Duchoň*: Kassa a Bocskai-felkelés küszöbén (Kosice na prahu bockajovho povstania) és *Nyakas Miklós*: Bocskai és a hajdúk (Bocskai a hajdúsi) tanulmányokra. A *Természettudomány* szakasz 5 tanulmányt tartalmaz. Mind az öt a Déri Múzeum különböző természettudományi gyűjteményeivel (futóbogár, lemezescsapú bogár stb.), illetve természetvédelmi problémákkal foglalkozik. (*Dudás Miklós*: A térségi nagy tájtalakítások ter-

mészetvédelmi vonatkozásai a Hortobágyi Nemzeti Park területén.)

A *Régészet, őskortudomány* szakaszban három közlemény olvasható: *Gesztelyi Tamás* (Sol-Christus in rota – Nagyszombat középkori pecsétjének ikonográfiája és ikonológiája), *Ringer István* (Kora-Árpád-kori településrészlet Tiszatarján-Naba-ér parton) és *Szolnoki László* (A nagycseri vaseszközlelet) tanulmányai. A *Történelem* szakasz két közleményt tartalmaz: *Boldog Zoltán* (Állópaijs Déri Frigyes fegyvergyűjteményéből) és *Krankovics Ilona* (Egy nemesi cím megújításának története) dolgozatát. Az *Iparművészet* szakaszban egyetlen tanulmány található: *P. Szalay Emőke* Az úrihímezés speciális ornamentumának változatai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye református gyülekezeteiben. A *Néprajz, kulturális antropológia* szakasz ugyancsak három tanulmányal ékeskedik: *Petrovics Illdikó* a Déri György néprajzi gyűjtemény szörmés bőrruháiról is rendszeres gyűjtemény (A Déri György-gyűjtemény szörmés bőrruhái I. Alföld és Észak-Magyarország). *Vajda Mária* Bűnök, bűnösök, bűntettek a székelgyöldi uradalom úriszékének irataiban című tanulmányával szerepel. *Szabó Anna Viola* pedig Lukács Juliska (Nagyvárad, 1867 – Debrecen, 1932; a pesti színiakadémiát végzett színésznő, előbb pesti színész, majd különböző vidéki társulatoknál játszott, 1906-ban Debrecenbe szerződött a nagynevű Zilahy Gyula társulatához. Betegeskedése miatt is – ahogy Debrecenbe 1920-ban visszajött és 1926-ig itt is játszott – visszavonultan Debrecenben maradt és itt is halt meg, 1932-ben. Hagyatéka – ami sok ruhából és fényképből áll – a Déri Múzeumba került.) ruhái címen írt egy nagyon gazdag város- és társadalomrajtot.

Az *Agrártörténet* szakaszban *Surányi Béla* nagyszabású, gondolatokban gazdag tanulmányát találjuk: Nagyirtokok, birtokosok, gazdálkodók Hajdú-Bihar megyében a XVIII. századtól 1945-ig címen. Sokszínűbb az *Irodalomtörténet* szakasz, a maga három tanulmányával: *Orosz György* szlavista-filológus (Apokrifek, vallásos népek az órosz időkben), *Lakner Lajos* irodalomtörténész (A Csokonai Kör és Debrecen társadalmi), *Baranyai Norbert* irodalomtörténész (Balogh László irodalmi munkássága monográfiáinak tükrében) tanulmányai nagyszerűen mutatják Debrecen, valamint a Déri Múzeum igen széles körben játszott kulturális szerepét. A *Múzeumpedagógia* szakasz egyetlen közleménye *Porcsalmy János* munkája (Az ókori Róma építészetének rövid ismertetése). *Kisebbségi írók* rovatcím alatt a kiváló régész-művelődéstörténész, *Patay Pál* emlékezeiből olvashatunk egy érdekes, tudománytörténetileg is fontos részletet (Jártam mint régész Hajdút és Bihart). Az *In memoriam* szakaszban *Szilágyi Miklós* emlékezik meg Varga Gyuláról (Pályakép-vázlat Varga Gyuláról). A *Muzeológia* szakasz – a Déri Múzeum működésére nézve rendkívüli fontossággal bíró két közleményt találunk. *Birkásné Vincze Rita* összeállította a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak 2004. évi bibliográfiáját. *Lovas Márton Levente* pedig Jelentést készített a Haj-

dú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága 2004. évi munkájáról. Mindkét közlemény nagyfokú szakmaiságán és pontosságán kívül azt is meg kell állapítanunk, hogy ez a két közlemény minden másnál jobban, szélesebb körűen szól, illetve tájékoztat a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok – elsősorban a Debreceni Déri Múzeum – munkájáról. Ennek a két közleménynek rendkívül nagy az informatikai értéke s mindkettő messzemenően alkalmas arra, hogy az itt dolgozók munkásságát, eredményeit, az intézmények tevékenységét, módszereit össze lehessen hasonlítani más, hasonló vagy éppen azonos intézmények eredményeivel. Meghózzá nemcsak hazai keretek között, hanem nemzetközileg is, hiszen az évkönyv-cserkapcsolatok révén a Déri Múzeum évkönyvei, köztük ez a 2005. évi kötet is, szinte az egész világra eljut.

(Debrecen, 2006.)

Dankó Imre

Kétvízközi népismeret

Tanulmányok a Duna-Tisza közéről.
Kalocsa, 2005.

Halmok és havasok

Tanulmányok a hatvanesztendő
Bárth János tiszteletére. Kecskemét 2004.

A Jánoshalma határában fekvő Illancsban, 1944. december 15-én született Bárth János, életútjának hatvanadik évére a magyar néprajztudomány meghatározó személyisége lett. Szinte az évfordulóval egyidőben két jelentős kötet is megjelent tiszteletére. Az egyik a kisebb-nagyobb tanulmányait tartalmazó, Romsics Imre szerkesztésében készült *Kétvízközi népismeret* az ünnepelt tágabb pátriájának, a Kárpát-medence közepének, a Duna-Tisza közének néprajzáról írott cikkeit kötötte csokorba. A következő fejezetekre tagolódtik a kötet: *Tájak, népesportok, Településnéprajz, Népeségtörténet, migráció, történelmi demográfia; Történelmi néprajz, életmódtörténet; A népelet történelmi forrásai; Agrártörténet; Társadalmnéprajz; Vallási néprajz – búcsú; Népszokások, népköltészet; Névkutatás; Helytörténet – tájtörténet; Újságcikkek, közművelő írások.* A kutatók munkáját fogja megkönnyíteni, hogy most nem különnyomatokat, gyűjteményes köteteket kell összeszedgetni, bibliográfiai adatokat keresgélni, ha a jeles tudós valamely megállapítását szeretnék idézni, hiszen itt együtt találják a legfontosabbakat. A kötet tételesen felsorolja Bárth János tevékenységi területeit, mint a *múzeumszervezést (hat múzeum és tőljáz), kiállításrendezést, konferenciák szervezését (mint a bajai nemzetiségkutató tanácskozási) kutatás-szervezést (pl. a keleti és a székelyvársági monografikus gyűjtések), könyvsorozatok, évkönyvek szerkesztését kiadásait (pl. a Cumania évkönyvek), egyetemi oktató tevékenységét.*

A másik könyv a szépen alliteráló *Halmok és havasok* címet viseli. A 624 oldalas vaskos munkát képek, rajzok, térképek teszik színesebbé és hitele-

sebbé. A könyvet Bárth Dániel és Lackó János szerkesztette. Ezzel Bárth János barátai és tisztelői köszöntötték az ünnepeltet. Nem véletlen, hogy ennek a kötetnek az írásai azokban a témákban születtek, amelyekben az ünnepelt olyan új szempontokat alkalmazott és eredményeket mutatott föl, hogy azok megtermékenyítőleg hatottak a tisztelő szerzők tudományos munkásságára, mint azt a tanulmányaik bibliográfiai jegyzetei is bizonyítják.

A könyvet az ünnepelt egykori tanára, *Szalvai György* köszöntő írása vezeti be, aki – mint írja – büszke arra, hogy volt tanítványára *némi hatással volt* tanári működése. Az ünnepeltnél tíz évvel idősebb Juhász Antal köszöntője jóval terjedelmesebb, s végigtekint, sok személyes élmény felidézésével, Bárth János életútján, munkásságán. A szerző úgy látja, hogy Bárth János munkássága épp oly hajszolt élettempót diktál, mint amilyen szülőföldjének népe, a Duna-Tisza közti futóhomok parasztjainak heroikus mindennapi küzdelme. Ők azok, akik azt mondják: *jobb hiába dolgozni, mint hiába heverni.*

A 37 tanulmányt tartalmazó kötet írásait 9 témakörbe sorolták a szerkesztők, s ezek mindegyikében visszhangzanak Bárth János kedvelt kutatási témaköréi, és publikációinak tanulságai. A kötet valamennyi tanulmányát lehetetlen e recenzió keretében számbavenni, pláne bemutatni, így engedjék meg nekem, hogy csak azokra hívjam föl a figyelmet, amelyek számomra valamilyen oknál fogva különösen érdekesek voltak. Együttal szeretném minden kutatónak ajánlani ezt a rendkívül értékes kötetet, hiszen bennük a legújabb koncepciók és módszerek serkentő példát adnak a folytatásra.

A *történelmi források megközelítésének* lehetőségeire négy tanulmány is mintát ad. *Szilágyi Miklós* a XVIII–XIX. században a Tisza mellékfolyóin közlekedő, sok régies elemet megőrző kompokról, ír. *Kisbán Eszter* az 1780-as évektől a reformkorig mutatja be a magyarországi vendéglői étkezéseket. *Mód László* a mindszenti juhartói gazdák gyapjúértékesítési szerződéseit vizsgálja. *Deáky Zita* a vezettség kérdése Magyarországon a 19. század elejéig című tanulmányában ennek az állategészségügyi kérdésnek néprajzi jelentőségét veszi bonckés alá.

A *Tanyák és szállások – falvak, városok* című fejezetben egyebek mellett történelmi néprajzi adatok néprajzi megközelítésére (*Kothencz Kelemen* a kiskőrösi szálláskertekről) és nyelvészeti (névtani) feldolgozásra (*Hajdú Mihály*: Tulajdonnevek szerepe a településtörténelmi kutatásban) nyújt példát. *Grófik Imre* pedig egy el nem készült, tanyát bemutató néprajzi filmről ír, *Csatári Bálint*: A tanya mint „rendszer” címmel a kérdés elméleti oldalát feszegeti.

A *Néprajzi csoportok – történelmi tájak* főcím alatt *Paládi-Kovács Attila* a néprajzi és közigazgatási egységek összefüggéseit boncolja. Kis táj, járás, kistérség című írásában. *Kürti László* a Kiskunság és a Felső-Kiskunság betelepüléséről, tájtörténetéről és a regionalizmusról tud újat mondani.

Bárth Jánosnak – mint tudjuk – az említett fejezetek épp úgy kedvelt kutatási területei, mint a következő, amely a *Népesedés, migráció, kontinuitás* címet viseli. E fejezet tanulmányai régészeti, néprajzi és történeti adatok felhasználásával vizsgálják A Duna-mentét (*Nagy Janka Teodora, Szabó Géza, Szabó G. Tamás*), Nógrád megyét (*Barna Gábor*), Felső-Kiskunságot (*Dankó Imre*) és Szabadkát.

A Magyar Néprajz VII. kötetében Bárth János írta a *Népi vallásosság* című fejezetet. Ezt a témát új szempontokkal és adatokkal gazdagítja a *Népi vallásosság – térben és időben* c. fejezet. Egyebek között *Laczkovics Emőke* a Bakonyi és Balaton-felvidéki községek búcsújárásáról, *Liszka József* a nyugat-magyarországon élő Mariahilfi kultuszról ír.

A *Communitas és társadalom* című fejezetben főképpen az idegen impérium alá került magyar közösségek történetileg kialakult világi és egyházi önkormányzati szervezeteinek működéséről olvashatunk. (*Pál Antal Marosszéki, Kardalus János Bögöz, Szócsné Gazda Enikő Sepsiszentgyörgy*) *Kocsis Aranka* tanulmánya azért volt érdekes számomra, mert a füssi egyházi nemesi szék önkormányzatának még a XIX. században is élő szervezetéről számolt be, pedig a praedialis nemesség (nemes jobbágság) jogi állása és közigazgatási szervei jóformán minenütt megszűntek hazánkban a török idők alatt. (Így történt ez a szekszárdi apát-ság Dunán innen fajszi nemesi székének esetében is.) A füssi szék 19. századi működésének dokumentumai alapján szinte rekonstruálható a fajszi szék tevékenysége is.

A *Kétvilági homokszemek* fejezetcím alatt. Bárth János földijeinek tanulmányai olvashatók. A neves Szeged-kutató *Péter László* szülőfalujának, Jánoshalmának történetéből ad vegyes gyűjteményt (*Miscellanae Jankovácima*). A falu nagy szülőiteiről vagy olyanokról emlékezik meg, akiknek valamilyen kapcsolata volt Jánoshalmával (Jámbor László, Lévay Henrik, Márai Sándor, Lakó György, Erdei Ferenc, saját családja.) Solymos Ede, a magyar néprajztudomány nagy őreje, észak-bácskai gyűjtésének morzsáiból ad csokorralvalót *Falvak a tájban, Együttélő nemzetiségek, Gazdálkodás* alcímek alatt. *Bereznai Zsuzsa* a kalocsai Sárközy sváb falvainak édestésztáit és süteményeit mutatja be.

Nyilván Bárth János intézvé Erdélyi kutatásai tették szükségessé az *Erdélyi képeslapok* című fejezetet, amelyben az odaírt kutatók írásai olvashatók (*Bónis Johanna, Farkas Irén*). *Zsigmond Győző* A gomba székely népi gyógyításban című dolgozata olyan tapasztalaton alapuló reacionális gyógymódokról számol be, amelyek valószínűleg a mai gyógyszerkutatásban is gyümölcsözően lennének használhatóak.

Az *Egy tudomány forrásvidékén* című utolsó fejezetben *Hála József* érdekes újabb adatokkal mutatja be *Hogyan gyűjtötték elődeink*. Ezzel folytatja a Kriza János Társaság kiadványsorozatában nemrég megjelent tudománytörténeti adatközlését. *Voigt Vilmos* Újabb adatok a magyar folklór forrásismeretéhez című tanulmánya helyzetelemzés c. feladatterv

egyszerre. Mint írja, az egyre inkább a dokumentumok felhasználását előtérbe állító, filológiai tevékenységgé váló néprajzi publikációk elkészítését leginkább az gátolja, hogy még a kulturális centrumokban működő kutatóknak is száz meg száz intézményhez kell fordulniuk adatbázisuk kiaknázásához. A részfeladatok elvégzése után bizonyára az internet adhatja meg azt a lehetőséget, hogy létrejöjjön a nemzeti és a nemzetközi folklór-kataszter. Ebben a klasszikus könyvészeti és levéltári források mellett helye lenne a hagyomány tárgyainak épp úgy, mint a fényképen, kottában, hangzó anyagban, filmen és videón rögzített adatoknak. Nem szabad elhanyagolnunk napjaink folklór rendezvényeit (revival jelenségek) sem. A feladat óriási, de a várható újabb eredmények reményében ezt a munkát is el kell végezni.

Fehér Zoltán

Fehér Zoltán: „Ki kell, hogy sorsomat kiáltssam”

Ezzel a címmel jelent meg Fehér Zoltán könyve, amely egy XX. századi falu társadalmát mutatja be életrajzok és visszaemlékezések alapján. Amikor a kötet helyét kerestem a polcomon, a hasonlóságok okán az erdélyi Gazda József és az akasztói Réthey Prikkel Miklós (általa igaz történetnek nevezett) kötetei közé soroltam be. Közben azon gondolkodtam, hogy milyen egy jó szociográfia? Mint Illyés remekműve, a Puszták népe? Nem, mert az – tudjuk jól – irodalmi alkotás, akár Nagy Lajos vagy Szabó Zoltán műve. Azokkal ez a könyv nem akar, és nem is kell neki vetekednie. De a csupa adatközlés és a rengeteg grafikon sem tesz izgalmassá, olvashatóssá (nem árt ezt hangsúlyozni) egy tényfeltáró könyvet.

Akkor milyen legyen? Olyan földre gondolok, amelyen mélyszántást is végeztek, majd ugyanott próbafúrásokat is. Vagy a keresztretjtvényre, ahol a vízszintes a ma, a függőleges pedig a velünk élő történelem, a megoldás pedig a jövő, de hogy ez a megfjtés kijöjjön, ahhoz minden kockát ki kell tölteni. Ez viszont nehéz feladat, bárkinek is, és ennek a könyvnek s a szerzőnek nem ez volt a feladata.

Ezek után illik arra válaszolnom, hogy milyen olvasható a Bátyán (Bács-Kiskun m.) élő tanár, a faluért élő lelkes néprajzkutató és népdalgyűjtő legújabb könyve, amely sorrendben a tizedik. Röviden: szomorú, mint a magyar történelem. Elsősorban azokról a jobbágyokról szólnak az emlékezők, akikből 1849 után vagy parasztok vagy zsellérek lettek, akik lassan, de biztosan fogyásnak indultak, akiket megtizedelt a két (de különösen az első) világháború, akiket 1960-ban a téeszbe kényszerítettek. Akik a „nemzetfenntartó osztály” voltak.

„Valóban a parasztság jelentette a magyarság fájának gyökerét – írja Fehér Zoltán egyik tanulmányában –, amelyből folyton folyvást friss erő áramlott gyümölcsöt termő ágaiba. A történelem

viharai sokszor letördelték, megtépázták az ágakat, de azok újra meg újra kihajtottak, amíg a gyökérzet egészséges volt.”

Bátya kapcsán fontos említenünk, hogy a falut két nemzetiség lakja: a szerb és a magyar. A török után beköltöző katolikus rációk egy kontinuos maradék magyar népességre telepedtek rá, a kultúrájukban, lelkiségükben megmutatózó erős magyar hatások elsősorban ennek köszönhetőek. Azt is fontos megemlíteni, hogy a bátyai ember, ahogy a magyar parasztság túlnyomó része, a XX. században még mélyen vallásos volt. Zsúfoltak voltak a templomok, zengett az ének a körmeneteken. A vallásos életszemlélet, a hit előbbreválósága, azért való kiállás momentumai sokszor szerepelnek a könyvben olvasható emlékezőkben.

A könyv anyagát évtizedek szorgos munkájával gyűjtötte össze a szerző. „Az első élettörténeteket, háborús és hadifogság élményeket még az 1960-as években vettem magnetofonra – írja. – Ekkor még sikerült olyan embereket megszólaltatnom, akik a XIX. század végén születtek, s részt vettek az első világháborúban. Feleségem tanulói ugyancsak a hatvanas években egy pályázatra szintén magnetofonos interjúban érdeklődtek hasonló korú emberektől gyermekkoruk felől.” A nagyobb írásokból egy-egy élettörténetet ismerhetünk meg, a kisebbekből a régi bátyai életnek egy-egy jellemző mozzanata világlik ki. Ilyen például a libapásztorkodás, a lugozás és a dunai mosás, a paprikaültetés, a fásángos-járás, vagy a bandagazda és a batyus kereskedő ravaszkodása.

A bő kétszáz oldalas kötetben tehát a bátyai emberek beszélnek, mesélnek a faluról és önmagukról: az árvaságról, az anyasorsról, az özvegységről; a háborúról és a különböző munkákról; azokról a jeles napi szokásokról, amelyek most vesznek ki. Különös választás elé állította korunk a falusi embereket: a modernséget, a haladást, a korszerűséget szembe állította – és nem egymás mellé tette, ahogy egy jól működő civilizációban ez elvárható lenne – a hagyománnyal, amit ósdinak, lomtárba valóknak tart. Az is-is helyett a vagy-vagy lett a mindennapi kérdés.

Ahogy sokfelé az országban, itt Bátyán is úgy éltek az emberek, ahogy lehetett, és nem ahogy akartak. Ezért olvashatunk annyit a szenvedésekről, a nélkülözésekről, a törvénytelenégekről. De azért volt itt játék is, persze betegség is, amit kuruzsoltak, s füvekkel, gyökerekkel gyógyítottak. Természetesen a történelmi emlékezet is folyton előkerül: ez Kossuthal kezdődik, folytatódik az első és második világháborúval. Szólnak a német katonáról, akiket az oroszok „váltottak föl”, őket meg a kommunista párt. Aztán jött a békekölcson, a téeszítés, az '56-os forradalom. Mint minden faluban, tehetnének hozzá, csak hogy minden faluban nem született ilyen alapos, a népi emlékezetet rögzítő, azt elemző monográfia. Ehhez valóban mélyszántás és mélyfúrás kell egyszerre, a földben rejlő kincs megtalálásának reményével. Ez a kincs a múlt, a remény, a jövőbe mutató gondolatok meg-

találása lenne. És ez ma a legnehezebb feladat. Erről így szól a bevezető tanulmány végén a szerző: „A könyv írásai megőrzik egy olyan életforma emlékeit, amelynek utolsó képviselői a vallomástevők. A paraszti életforma ugyanis évszázadok alatt nem változott annyit, mint az utóbbi évtizedekben, míg el nem jutott a teljes megsemmisülésig. Jó volna e bevezető mondatok végére valami optimista, jövőbe mutató gondolatokat illeszteni. A sivar jelen azonban kétségekkel tölt el. A falu lélekszáma évről évre csökken. Minden esztendőben többször megyünk temetésre, mint keresztelőre. De vajon minőségileg jobb-e a kevesebb, a maradék nép, mint az előző nemzedék? Mintha most volna csak igazán aktuális a Vörösmarty mennydörgő ténymegállapítása, amikor azt mondta: A tehetetlen kor jött el, a puhaságra serényebb gyermekek álltak elő az erősebb jámbor apáktól. Beteg, szomorú öregemberek faluja Bátya. Az utcákon alig hangzik gyermekkacaj, ám a kultúrházban iskoláskorú fiatalok cigarettázva, sűrűzve, trágár szavakat használva verik el szüleik pénzét a játékautomatákon. A gyönyörű új házak mellett egyre több a bedeszkázott ablakú, gazdátlanul váló, ebek harmincadjára jutó épület. Házaink után már eladjuk földjeinket, hisz nem bírjuk rendben tartani, megművelni azokat.”

Kié lesz itt a jövőendő? – teszi fel az aggódó kérdést, hogy bizonytalanul is, de mégis valami reményt ébresszen bennünk záró mondatával: „Gyökeres erkölcsi megújulásra lenne szükségünk, fel kellene építenünk azt a bizonyos templomot, s ezen a sziklazilárd alapon támadna föl kicsiny bátyai hazánk és Magyarország.”

Ha elgondolkozunk e kötetben található íráson, van remény, hogy a megoldás módjához is közelebb juthassunk.

Móser Zoltán

KIRÁLY LAJOS:

A Somogy-zalai nyelvatlasz¹

Ma és itt elsősorban Somogyországról lesz szó, pontosabban egy kitérő műről, amelynek tárgya a somogyi nyelvjárások. Azok a tájszólások, amelyekről mi, nem somogyi magyar nyelvészek – tessék elhinni – a *rosssebb*-en kívül mást is ismerünk. És szó lesz Király Lajos tanár úrról, nagyrabecsült somogyi nyelvjárásutató-társunkról, a jeles nyelvész és néprajzos szerzőről. Az ő munkája ugyanis a Somogy-zalai nyelvatlasz, ez a – nevezzük néven a gyereket – kiemelkedő szakmai és emberi teljesítmény. Hadd magyarázzam meg, miért fogalmaztam így! Kicsit távolabbról kell azonban kezdenem.

¹ Elhangzott a kaposvári Megyei és Városi Könyvtárban 2006. január 17-én Király Lajos könyvének bemutatóján, amit a Magyar Kultúra Napja alkalmából szervezett a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a kaposvári Megyei és Városi Könyvtár, valamint a Somogy Megyei Honismereti Egyesület.

A nyelv embervoltunk egyik nélkülözhetetlenül fontos jellemző jege. Csak az ember képessége a tagolt beszéd. Nyelv nélkül nincs sem ember, sem társadalom, azaz nincs emberi közösség. De nincsen nyelv sem a másik kettő nélkül. Ennyire fontos mindegyik. Ha pedig ennyire fontosak, velük, tehát a nyelvvel is természetes dolog, emberhez igazán méltó foglalatosság törődni.

A Földön több mint ötezer nyelv él. S mindegyikben vannak területi alapon elkülönülő nyelvváltozatok, az ún. nyelvjárások (tájnyelvek, tájszólások vagy dialektusok). Azokban a nyelvekben is, amelyeknek van frott és beszélt köznyelve. Ilyen nyelv persze nagyon kevés van, de nyelvjárások ezekben is vannak. A nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelvjárásokkal foglalkozik, a nyelvjáráskutatás vagy dialektológia, azok a nyelvészek pedig, akik ezt a szűp tudományágat művelik, a nyelvjáráskutatók vagy dialektológusok. Király Lajos is közéjük tartozik.

Mivel foglalkoznak a nyelvjáráskutatók? A nyelvjárások sokoldalú vizsgálatával: a nyelvjárások nyelvészeti leírásával, a nyelvjárás szavak, jelenségek, szövegek gyűjtésével, kiadásával, elemzésével és magyarázatával. Tanulmányokat és könyveket írnak, tanítanak, tájszótárakat, nyelvjárás monográfiákat és nyelvjárás atlaszokat készítenek. A tájszavakat egyebek mellett azért szeretik vizsgálni, mert a szókészlet megkövült művelődéstörténetünk vall, mesél a közösség elmúlt életéről, ha értő kézzel nyúlunk hozzá. S úgy látszik, a nyelvjáráskutatók szívesen vannak le következtetéseket a közösség életéről a tájszavak alapján. Például hogy milyen kultúrát teremtetek, nyelveket ettek, mit ittak korábban az emberek, hogyan öltözködtek, milyen eszközöket használtak, milyen szólásaik, közmondásaik, időjárás szabályaik, földművelési reguláik, erkölcsi normáik voltak.

Király Lajos 1959-ben végzett a budapesti egyetem magyar-történelem szakán. Érdeklődése egyetemista korában a nyelvtudomány, a nyelvjáráskutatás felé fordult. Ezért lehetett, lett a tanár úr is nyelvjáráskutató, egyszersmind az a nyelvjáráskutató, aki a legtöbbet tette eddig a somogyi népnyelv kutatásáért. Ő az egyetlen széles e hazában, tí. Somogyban, aki a nyelvjárástant és a névkutatást már évtizedek óta s mind a mai napig műveli. Idestova fél évszázada lesz, hogy (1960-ban) megjelent a magyar nyelvtudomány központi orgánumban, a Magyar Nyelvben Balogh Lajossal közösen írt tanulmányuk, a „Nyelvjáráskutatás Somogyban” (482–484). Ebben arról olvashatunk, hogy a két tehetséges fiatal dialektológus speciális somogyi nyelvatlasz készítésén fáradozik: a Kapos völgyében és Zselicéjében gyűjtötték össze az állathangutánzó igéket, hívogatókat és terelőket. Munkájukkal új nyelvatlasz-típust vezettek be a magyar nyelvtudományba, az ún. célatlaszt. Ahogy az idő múlt, úgy szaporodtak Király tanár úr nyelvtudományi és néprajzi munkái, amelyekről – már ami a tanulmányokat illeti – jó áttekintést kaphatunk abból a kötetből, amely 2003-ban itt, Kaposváron jelent meg, s amelynek címe „Nyelvjár-

rastani és névtani vizsgálatok Somogyban”, s amely remélhetőleg eljutott mindazokhoz, így a somogyi iskolák magyartanáraihoz is, akik azt okulással és valóban haszonnal forgathatják, tanítási segédanyagoknak is kitűnő, csak értő szemmel kell olvasni a benne lévőket.

Király Lajos tavaly megjelent műve, a Somogy-zalai nyelvatlasz is nyelvjárastani munka, amelyben ezrével sorjáznak a somogyi szavak és szóalakok. Ez a munka a magyar nyelvjáráskutatás fontos műve, kitűnő forrása. Király Lajos eddigi legnagyobb és legjelentősebb tudományos vállalkozása.

Hogy az efféle nyelvatlaszokra nagy szükség van, azt 1987-ben Benkő Loránd, mind a négyünknek professzora és tanítómestere 1987-ben így fogalmazta meg: „nagyon fontosnak tartom azt, hogy regionális [tehát egy vagy több tájegységet magába foglaló] atlaszok kellő sűrűségben ma is készüljenek, és örülök minden olyan kísérletnek, olyan hírnek, ha valaki regionális nyelvatlasz készítésére vállalkozik. Nem könnyű vállalkozás az ilyen természetesen, akár egy általános regionális nyelvatlaszra, akár olyan speciális típusú regionális nyelvatlaszra gondolunk, mint amelyet Balogh Lajos és Király Lajos készített annak idején a somogyi vidékről, és amelynek bizony megvan a maga különleges jelentősége, s megvolt – úgy tudom – a nemzetközi visszhangja is”.²

Legyük föl: ha ennyire szükségesek ezek az atlaszok, miért nem készült több? Azért, mert egy atlaszt elkészíteni nagyon nehéz. Szükség van ugyanis (1.) szakmai (nyelvtudományi) ismeretekre, amelyeknek megszerzésére nem elegendőek az ötéves egyetemi tanulmányok. (2.) Szükség van a népelet ismeretére, a hagyományos paraszti világban való több-kevesebb jártasságra, a népi gondolkodásmód ismeretére. (3.) Időre, energiára, türelemre-kitartásra, lemondásra, (4.) Ügyyszeretetre, érzelmi motivációra és emberi támogatásra is a család és kollégák részéről. Király Lajos esetében megvoltak ezek, de bizonyára nem lesz tanulság nélkül való kissé közelebből szemügyre vennünk, hogyan is született a Somogy-zalai nyelvatlasz.

Szakmai ismeretek. Benkő professzor úr ma is együtt emlegeti a két Lajost, akik tanítványai voltak: emlékezete mindkettőt tehetséges, sokra hivatott egyetemistaként őrzi. Balogh tanár úr a Nyelvtudományi Intézet munkatársa lett, Király Lajos visszatért szülőbéli pátriájába, s a pécsi oktatói évek után kaposvári főiskolai tanárként lett elismert dialektológussá, somogyi nyelvészé. Úgy, hogy közben ők ketten (Balogh Lajos és Király Lajos) együtt is dolgoztak. Király Lajos a tudós tanár útját járva lett ismert nyelvjáráskutatóvá. Amikor 1980-ban hozzáfogott ezen atlasz anyagának a gyűjtéséhez, már javában professzionális szintű művelője volt a nyelvatlaszos tudománynak.

A népelet ismerete. Király Lajos Göllében született, de Büssében, a hagyományos népi kultúra kö-

² Dialektológiai szimpozion II. 1990, 15–16 old.

zegében nőtt föl, azt belülről ismerte meg és élte át. Otthon volt a somogyi falvak világában. Amit adatközlőtől kérdezett, azt nem könyvből olvasta, maga is jól ismerte. Mert sorsának véletlene nemcsak lehetővé, szükségessé is tette, hogy megismerje ezt a világot, amely már-már teljesen a múlté, gondoljaival, bajaival, emberségével és szépségével együtt.

3. *Az idő társai.* Tessék belegendolni: Király tánár úr 30 évvel ezelőtt kezdte az atlasz tervezését, 25 évvel ezelőtt kezdte meg a rendszeres gyűjtést, ami majd 6 évig tartott. 30 év után született meg az eredmény! Tessék belegendolni abba is: 99 faluban, egy körülbelül 90 km hosszú és 30 km széles területsávon végezte a gyűjtést, összesen kb. 800 adatközlőnek tett föl 280 kérdést, azaz nagyjából 200 ezerszer kellett kérdést föltennie és (ami sokkal nehezebb volt!) a hallott szavakat le is kellett pontosan jegyeznie. Mennyi fizikai és szellemi, lelki energia kellett ezt elvégezni! Kellett persze türelem és kitartás is. Mert az egy idő után monotonnak tűnő munka közben sokszor észbe juthatott neki is, te jó ég, még 60, 40, 20, 10... faluban nem jártam! Arról nem is beszélve, hogy arra is gondolt bizonyosan: hogyan dolgozom föl ezt a rengeteg adatot? S ha feldolgozom, hogyan lesz ebből atlasz? Meg tudom-e jelentetni? No és a sorra-rendre egymást követő lemondások! Nem is elsősorban arra gondolok, hogy gyakran kellett nemet mondania családi programokra, pihenésre, szórakozásra az atlaszmunka miatt, hanem arra, hogy pontosan tudta: amit csinál, az nem látványos, nem divatos nyelvészeti tevékenység, azonkívül – hogy mai kifejezéssel éljek: nonprofit vállalkozás, amiből soha meggazdagodni nem fog. Ő ezért nem kapott prémiumokat, fizetést, honoráriumot, sem sokat, sem keveset, sem korábban, sem az atlasz megjelenése után. Sőt, a kéziratot családi segítséggel hozta nyomdakész állapotba, hogy ezzel is csökkentse a kiadás költségeit, mert azt összeszedni – majdnem azt mondtam: összekunyerálni! – külön művészet. De hát öt nemesebb célok vezérelték. Ezzel kapcsolatban hadd említsem Kodály esetét. Kodály tisztában volt azzal, hogy zeneszerzői hírnevet szerezhethetett volna a népzene tanulmányozása nélkül is. 1906-ban befejezett Adagio-ja még 1932-ben is a legtöbbet játszott művei közé tartozott idehaza és külföldön egyaránt. Erről így vallott: „ez nagyon régi művem; abból az időből származik, amikor a népdalról semmit sem tudtam, nem többet, mint ami a levegőben volt és a felszínre került – úgy-hogy ebből következtetést lehetne vonni, hogyan írtam volna később. Ha folytattam volna, könnyebb és gyorsabb siker útjaira jutottam volna. De „az embert vágyai vezérlik, és az én vágyaim oda vezérleltek, ahol nagyobb munkával kevesebb eredményt [ti. kevesebb hivatalosan elismert, értékelt, méltányolt eredményt, pénzt] lehetett elérni”.³

Ügyszeretet, érzelmi motiváció. Sütő András írja egy helyütt: „Boldog, ki másnak nem adósa” – így

szól a közmondás. Én boldog vagyok, hogy fölnevelő szüleimnek, szülőfalumnak, szülőföldemnek örök adósa lehetek!” Király Lajos is így érezte és érzi. A szülőfölddel, földijeivel szembeni adósságát úgy törlesztette és törlesztte, hogy a somogyi népnyelvet, az itteni emberek ízes szavait, kifejezéseit hordja csürbe, menti meg és teszi hozzáférhetővé minden érdeklődő számára. Hogy is írja atlasza bevezetőjében? „A szerzői honorárium (...) számomra az lesz, ha a Somogy-zalai nyelvatlasz eljut az ilyenféle nyelvészeti munkákat megbecsülő olvasókhoz, [akik] a benne lévőket esetleg hasznosítani tudják az oktatásban és kutatásban egyaránt. A somogyi hagyományok kutatását, bemutatását, a népnyelv csodálatos kincseinek feltárását mindig is fontosnak tartottam, ebben a büszke „somogyországiság” érzete és a dialektológia tudományának szolgálata szervesen összekapcsolódott. Annak is örülök, hogy nyelvatlaszom nem posztumusz műként jelenik meg, s talán adatainak kiaknázásában még én is tevékenyen részt vehetek”.

Reméljük, így lesz. Ugyanis ez nemcsak Somogyországnak, hanem a magyar nyelvtudományának is érdeke. S most Deme László professzortól idézek néhány megszívlelendő gondolatot annak igazolására és érzékeltetésére, miért is oly fontos munka, amit Király Lajos elvégzett: „A tanulmány és az atlasz viszonya alighanem világos minden szakember számára. Ha a térképanyag elveszne, a kiváló feldolgozó tanulmány egy évtizedig, másfélig, újdonság volna még, azután lassanként tudománytörténeti érdekűvé homályosulna. Ha viszont ez semmisülne meg, de a térképek megmaradnának, az anyag az idők végezetéig élő és eleven ható közege, tényezője, tárgya és eszköze maradna a további búvárlatoknak. Mert a tanulmány mutatósabb, rangosabb műfajú ugyan, de a magas szintű tudományos felkészültséggel, gondnal és sok-sok fizikai-lelki kinnál összegyűjtött, ellenőrzött, megrostált, elrendezett – és föltétlenül közzéteendő – anyag ércnél is maradandóbb.”⁴ Mert „a legtökéletesebb forrásanyag is holt tőke marad mindaddig, amíg meg nem fagatjuk, vallomását ki nem elemeljük, tanulságait közzé nem tesszük, hogy a múlt élő maradjon, hogy visszatekintésünk segítsen tisztábban látni. Honnan és merről jöttünk, s merre van a „tovább”, szervesen előre. Mert ez óvhat meg bennünket a mai világunkban fenyegetően kinalkozó önfeladástól.”⁵

Nos, Király Lajos nemcsak gyűjtött, közzétett, hanem elemzett és elemez is. Nyelvatlaszkötetében is. E téren egyik úttörő a magyar nyelvtudományban. Nemcsak adatbeírásos térképlapokat készített, hanem szemléletes jelenségtérképeket, összesítő térképeket és integrált lapokat is, amelyek egyesítik a regionális atlaszból kielemezhető

³ Honismeret 2005/6. 24. oldal.

⁴ Zselici atlasz. 1993. 8. old.

⁵ *Sajtos József*: Sárviz menti nyelvatlasz. Bp. 2004. 5. old.

képet a nagyatlász dunántúli régióinak nyelvjárási jelenséghatár-képletével – írja Juhász Dezső.⁶ Fontos említenem, hogy Király Lajos pontosan látja és adataival igazolja is, hogy a nyelvjárási jelenséghatárok földrajzi, történeti, néprajzi, kulturális tényezőkkel vannak szoros összefüggésben. Munkájának elemző fejezetei kítűnő nyelvtudományi fejtegetések. Ami a nem nyelvészek számára leginkább figyelmet érdemlő, az a szókészleti anyag, amelyből a vizsgált terület népszerűségének egykori, közelmúltbeli életére vonatkozó információk tömegét nyerhetjük, ha figyelmesen olvassuk őket. Feltűnik például az, hogy ugyanazt a dolgot, fogalmat hányféleképpen nevezik meg ezen a viszonylag kis területen is. Például a „gyengeelméjű”-t mennyiílelekképpen képesek kifejezni: a *böszmétől*, a *buggyanton* és a *gaborgyán* keresztül a *kelekoláiig*, a *lajikusig* meg a német eredetű *stikkésig*. A „fifikás”-t is érdekes szavakkal jelölik Somogyban: a *forsrifos*, a *fortélos*, *pekuláló* és a *huncfut* áll (mind német eredetű szó!) egymás mellett. Nekem a „herkelik” (a régi falusi házak padlásán az utca felől két szögletes ablakféle) egyik elnevezése, a *szenyelőlők* előtagja azt juttatja eszembe, hogy az bizony egy ugor eredetű szó: a vogulban találjuk a megfelelőjét, csakhogy ott orrlyukat jelent (a herkelik és az irr szerepe meglehetősen hasonló, nem?). A „bibelődik” somogyi megfelelői oly számosak, hogy külön tanulmányt lehetne írni azok alapján. E tájszavak nagy része azt mutatja, hogy nem nézte jó szemmel a nép az immel-ámmal végzett munkát, mert a *totomász*, *töttyörög*, *totojáskodik*, *szuszmuszkál*, *teszentoszik*, *tohonyáskod*... aligha tekinthetők dicséret kifejezéseknek. Lám, a tájszók-ból ilyen, olykor időben is messze nyúló következtetésekre juthatunk! Milyen jó volna, ha a somogyi iskolák magyartanárai élnének az atlasz kínálta magyaróra-szinesítési lehetőségekkel, gyarapítván tanítványaik anyanyelvi otthonosságérzetét a nyelvjárások megbecsültetésével, felszínre hozván a tájszókincs művelődéstörténeti tanulságainak egy részét, erősítvén a szűkebb páttriához való ragaszkodást, ezzel segítve a harmonikus személyiségfejlődést.

Király Lajos tanár úr Somogy-zalai nyelvatlaszával végleg beírta nevét a magyar nyelvjáráskutatás, és természetesen a somogyi művelődéstörténet nagykönyvébe. Összel Budapesten, a Magyar Nyelvtudományi Társaság tudományos ülésén fogjuk köszönteni a ma is fiatalos, akkor majd 70 éves kollégát, barátot. Majd elmondjuk ott, hogy nemcsak a szakma, a tudomány és a nyelvjáráskutatók családja, hanem Somogyország is megbecsüli – reméljük a jövőben is, néprajzi és honismereti kutatásainak támogatásával is – nyelvjáráskutató fiát és nagy munkáját, a Somogy-zalai nyelvatlaszt is.

Kiss Jenő

⁶ Kiss Jenő (szerk.): Magyar dialektológia. Bp. 2001. 116. old.

TÓTH FERENC:

A dunaalmási iskolák története

Szerény kiállítású, de fontos és értékes munkát jelentetett meg a Dunaalmás Barátainak Köre 2005-ben. A helyi felekezeti-, nép- és állami oktatás történetéről készült összeállítás jelentőségét aligha lehet túlhangsúlyozni napjainkban, mikor a megszűnő vagy összevonásra kerülő falusi kisiskolákról ismét egyre többet hallani, olvasni. Iskola és falu, nevelés és szülőföld kapcsolata, kölcsönhatása megyénkben is számos oktatástörténeti-falutörténeti mű megírását ösztönözte. Falusi iskolákról helyi krónikák íródtak évfordulók jegyében (Környe 1998, Pilismarót 1996, Kocs 2001, Tarján 2003), önálló műként vagy a falutörténet egy fejezeteként (Tardos 2005), de született ilyen tárgyú szakdolgozat is (Bajna 1999). Megjelentek tanácskozások ki nyomtatott kötetekéin résztanulmányaként (Dad 1995), tudományos folyóiratban (Csep, Csépp 1994). Formai és tartalmi változatosságuk ellenére közös bennük a felismerés: a helyi jelenségek, folyamatok tanulmányozásában kiemelt szerepe, jelentősége van az iskola múltjának, az intézmény történetének.

E sorba illeszkedik *Tóth Ferenc*, ősi dunaalmási református családból származó nyugdíjas mérnök, helytörténész műve is. A szerző több mint tíz éve tevékenyen kutatja szülőfaluja múltját. Nemcsak Dunaalmással kapcsolatosan folytat széleskörű forráskutatást. 1994-ben jelentette meg helytörténeti kötetét *Szülőfalunk Almás, Révalmás, Dunaalmás* címmel. 2004-ben *Visszatekintő* címmel faluja múltjának legjelentősebb emlékeiből válogatott forrásgyűjteményt tett közzé. Közben foglalkozott Ekel, Marcellháza, Path, Virt és Neszmély község helytörténetével is. Munkásságáért 2005-ben A Falvak Kultúrájáért Alapítványtól megkapta „A Magyar Kultúra Lovagja” kitüntetést címet.

Kiemelkedő jelentőségűnek tartjuk a szerző indíttatását, elkötelezettségét. „Egyedül tanítómnak és egykori iskolámnak maradtam adósa” – említtette egy személyes találkozásunkkor. Nos, ezt is sikerült lerónia a falusi iskola egykori ösztöndíjasának. Lokálpatriotizmusra nevelő, értékőrző munkásságának fontos állomása a *Dunaalmási iskolák története*. Dokumentumok segítségével mutatja be az egytantermes, osztatlan elemi iskoláknak a helyi egyházközösségekhez kötődő történetét. A szerző életpályáját alakító szerepén, személyes példáján túl a tanárok és diákok bemutatásával erősíti a faluhoz való kötődést. Az írott szövegen túl valószínűsíthetően a régi tablóképeknek lesz a legnagyobb sikerük e gazdagon illusztrált összeállításból. (1894-ből való a legelső osztálykép.) Együttal segíti a Dunaalmás Barátainak Köre azon munkálkodását is, amelynek keretében meghívják a faluból indult és jelentős pályát befutott személyiségeket, „öregdiákokat”. A szerző egykori tanáráról, Pap Kovács Emilről, aki mögött 47 éves pedagógiai munka áll, a következő, mindent kifejező sorokkal emlékezik meg. „Pedagógus napokon és a névnapján mindig virágba borul a lakás. Egyik tanítványa – Tóth Ferenc vegyész mérnök Almásfűzitő-

ről – szintén minden évben felkeresi, köszönti. Ez az érzés erősíti benne a felismerést: megérte, érdemes volt fáradoznia. Akiket tanított nem feledik el...”

(Dunaalmás Barátainak Köre)

Dr. Horváth Géza

LAKI-LUKÁCS LÁSZLÓ –
DR. VARGA GÁBOR:

„Maradjon örök emlékezetben”

Aki ismerősként veszi kézbe e szépen gondozott és szerkesztett kötetet, annak rögvést eszébe kell jussan az a számtalan honismereti kiadvány, esemény és történet, mely a Cseréhat településeit ismerteti a szűkebb régióval és az érdeklődő, tágabb haza honismereti munkásaival.

A magyar vidék vitathatatlanul elhanyagolt állapotában, siralmas helyzetében szükséges az effajta önbizalomgerjesztő kiadvány, identitás-növelő, tartalommal megtöltött honismereti munka! Az érdeklődő a külső borítón olvashatja a szerzők életrajzát, szakmai ténykedését. Nem ez az első munkájuk, régen elkötelezték magukat a honismeret mellett. Céljuk e kötettel is átmenteni és megőrizni, népszerűsíteni a települések néprajzát, helytörténetét.

A példásan megírt és szerkesztett csaknem 300 oldalas „olvasókönyv” Lakról, e csereháti kisfaluról. Az első oldalakon olvashatjuk: „Jelen kötetben a régi és új kutatások összegyűjtését vállalták a szerzők és a szerkesztő. Lak, Árpád-kori kismemesi település”. Tovább kell fűznöm e gondolatot, korrigálnom kell azt a képet, ami az iskolai oktatás nyomán él a történelmi köztudatban: a híres Pató Pál-portré „kőbe vésett” nyomata. Lak esetében elmondhatjuk, hogy az a teremtő ember testesült meg a kismemesben, aki korábban a művelődés hordozója volt. Aki nem sajnálta pénzét, hogy fiaikat neveljen, hogy a tehetséges gyermekeket a református kollégiumok valamelyikében taníttassa, hogy aztán papot, tanítót vagy jegyzőt neveljenek belőle. Ezek aztán tovább gondozták a kisfalvak iskoláiban a jövőendő munkásait. Fontos ezt hangsúlyoznunk, akkor, amikor a falvakat megfosztották a postától, lassan bezárnak az iskoláik is...

Mit találhat e kötetben az olvasó, avagy az érdeklődő, lapozgató? Ünnepi szokásokat, családi események leírását. Lajos Árpád gyűjtötte népdalokat, locsolóverseket, a szövsé -fonás adalékait, a temető leírását, a népi hit és a népi tudás megannyi morzsáját, a református lelkészek és családjaik leírásait, találós kérdéseket. No és a tanítók bemutatását.

A szerkesztő figyelmét nem kerültk el a régi fotók sem, közöttük Bazsó Bertalané (1885–1953), aki két évtizedig volt Lak község főbírája. Mementő ez a ma polgármestereinek: úgy kell dolgozniuk a közösségért, évtizedek múlva is érdemesek legyenek arra, hogy így őrizzék emléküket!

(Lak 2004.)

Dr. Bencsik János

Evangélikus múltunk – evangélikus jelenünk.

Szerk.: Veres Emese Gyöngyvér,
Vallási néprajz 12.

ELTE Folklore Tanszékén 25 éve kapnak lehetőséget a néprajz szakos hallgatók vallási néprajzi szemináriumok látogatására, félévenként váltokozva a különböző felekezetek rendjében. Szintén az említett tanszék gondozásában áll az a könyvsorozat, amelynek az itt bemutatandó kötet is része. A Vallási néprajzi sorozat 1985 óta jelenik meg, a mostani a 12 darabja, mégis első a maga nemében: önálló, az evangélikus vallási néprajzi kutatásokat bemutató tanulmánykötet korábban nem született. Mint Voigt Vilmos bevezetőjéből kiderül, nem az adatok hiányoznak ehhez, hanem a kutatások indultak más felekezetekhez képest nagy késéssel: 2002 decemberében alakult meg az Evangélikus néprajzi munkacsoport. A két évvel később megszületett kötet nem törekedhetett a teljességre, sok tekintetben azonban igazi úttörő vállalkozás.

A vallási néprajzi kutatások a szűkebb néprajzos szakmán kívüli érdeklődésre is minden esetben számot tarthatnak: a művelődéstörténet, a kegyesség- és liturgiátörténet, a napi lelkipásztori munka szempontjából is adalékokkal szolgálhatnak. A magyarországi evangélikus vallási néprajz ezen felül az e felekezethez tartozó két nemzetiség, a szlovákok és a németek kultúrájának kutatásához is sok szállal kapcsolódik. A szerkesztők – követendő jó példaként – ennek tudatában a kötet valamennyi tanulmányát szlovák és német nyelvű rezümével is ellátták.

A kötetben olvasható tanulmányok két nagy téma köré csoportosulnak: az evangélikus néprajz-vallási néprajz kutatástörténetének egy-egy alakját, forrását bemutató, ekképpen tudománytörténeti vonulat az egyik, a népszokások témakörét feldolgozó a másik.

Voigt Vilmos áttekintő írása az evangélikus értelmiség, folkloristaként is számba vehető személyiségeit veszi sorra, valamint a tennivalókra hívja föl a figyelmet. Ujváry Zoltán Edvi Illés Pál munkásságáról ír, a széles látókörű, reformkori tudós lelkész jelentősége mindenekelőtt abban állt, hogy a teljes népi műveltséget vizsgálta. Szigetli Jenő a békés megyei evangélikus lelkészek néprajzi munkásságát bemutató tanulmányában rámutat, hogy a gyakorló lelkészek munkájában a néprajzi gyűjtés, kutatás elősegíti a gyülekezet jobb megértését. Az adatgazdag, kutatástörténeti forrásokat feltáró írás fontos a szlovákság kutatása szempontjából is. Koszorió Oszkár Orosháza helyi értékeinek feltárásában szerepet játszó személyeket (Skolka Sámuel, Balassa Pál, Veres József, Veres Imre) mutat be. Kovács Pál tanulmánya Dedinszky Gyula a szlovák nemzetiségi néprajz kiemelkedő alakjának (többek között a Csabai tájszótár szerzője) pályaképét vázolja föl. Hernád Tibor és Sámezgy József nyugalmazott lelkészek saját néprajzi munkásságukról vallanak személyes hangvételű, néprajzi adatokban is bővelkedő írásukban. Mindketten olyan lelkészek,

akik a gyülekezet, tágabban a lokális közösség szellemi központjává váltak, a műveltség kétirányú közvetítésében játszottak kulcsszerepet. *Karl Jánosné* lelkész a sárszentlőrinci beás cigányság evangélikussá válásáról rajzol társadalmi érzékenységről, lelkészi elhivatottságról is tanúskodó képet.

A kötet második nagy egységét kitevő írások a népszokások tágabb körét (emberélet fordulói, jeles napok, egyházas szokások) ölelik föl.

Bárh *Dániel* az ágendákat (egyházi szertartásoknyevet), mint a szokáskutatásban (emberélet fordulói, mindennapi vallásgyakorlat, a gyülekezet élete) kiválóan használható, az egyház és népi kultúra kölcsönhatásai vizsgálatában nélkülözhetetlen néprajzi források tárja föl. *Veres Emese* adatokban bővelkedő tanulmánya a hétfalusi csángók születéshez, kereszteléshez, kisgyermek gondozáshoz kötődő szokásait mutatja be. *Tátrai Zsuzsanna* évek óta zajló kérdőíves gyűjtésének eddigi eredményeiről és a további lehetőségekről ír, kutatásaiban figyelmet fordít a napjainkig tartó változások bemutatására (adventi koszorú, mint a karácsonyi ünnepkörben mindjobban terjedő újítás).

A kötet három tanulmánya foglalkozik a nemzetiségi (szlovák és német) evangélikusok vallási néprajzával. *Baksa Brigitta* a mendei, szlovák eredetű evangélikus gyülekezet egyházi szokásrendjét máig kíséri a változásokkal együtt, *Bíró Anna* a pilisi gyülekezet konfirmációs szokásait mutatja be, míg a dunántúli német evangélikusok kutatásának témakörében a belecskai evangélikus templombúcsú, a „*Kherp*” szokásait bemutató elméleti igényességgel megírt, korszerű, sokszempontú elemzést olvashatunk *Benedek Krisztinától*.

A néprajzkutatók és lelkészek közös munkájából létrejött kötet körvonalazza a kutatás lehetséges irányait, forrásait, számos megválaszolandó kérdést vet föl, olyan kutatási lehetőségeket, amelyekkel mindenképpen élni kell. A kötet elolvasása bizvást sarkall többeket e hatalmas, a kezdetén álló munka továbbvitelére. Remélhetőleg keveseknek szegi kedvét a lapszámok elcsúszása, a tartalomjegyzékhez képest és a bevezetőben is emlegetett, kényszerű sietség okozta apróbb hibák. A tanulmánykötet értékes melléklete a színes és fekete-fehér képanyag, a karácsonyi szokások gyűjtéséhez szerkesztett kérdőív, valamint a magyarországi evangélikus néprajz bibliográfiája.

A kötet folytatás reményével zárul, hiszen 2005. március 31–április 1-én lezajlott az a konferencia és a hozzá kapcsolódó kiállítás, amelynek témája a 250 éves évfordulóját ünneplő konfirmáció volt. Reméljük, hamarosan könyv formájában tarthatjuk kézben az ott elhangzott előadásokat.

(Az ELIE Folklore Tanszéke és a Magyarországi Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportjának közös kiadása. Bp. 2005.)

Sándor Ildikó

GAZDA LÁSZLÓ:

Codex

Csángó települések kislexikona

Különös erővel bontakoznak ki a moldvai csángó sors alapvonalai a Bibliotheca Moldaviensis sorozat legújabb darabjaként megjelent kötet szócikkeiből. A hajdani Etelközben rekedt, illetve a későbbiek során több hullámban Erdélyből oda telepített magyar lakosság több vonatkozásban is összegubancolódott kelet-európai kisebbségi sorsot példázza, azt a népi fátumot, melyet szépíróktól etnográfusokig, utazóktól hittérítőktől, történészeketől politikusokig sokan sokféle módon leírtak vagy kommentáltak már. A csángó irodalom tanúsága szerint a téma a néptörédek heterogenitása, a fölötté összecsapó nemzeti érdekek és nem utolsósorban a kisebbségi emancipáció szenvedélyeket forraló érdeke folytán végtelenül izgalmasnak bizonyult, nem szűnő viták keresztjében áll a mai napig, nemegyszer véletlen reakciókat és állásfoglalásokat szülve. Épp emiatt üdvözlendő az a tárgyilagos hang, melyet Gazda László vállalt, és melyet a szerzőre maga a választott műfaj parancsolt: helytörténeti lexikont írt harmincöt moldvai magyar vagy magyarok által is lakott faluról és városról, gondosan összegyűjtve a történelmi tényeket, adatokat, a tudomány által hitelesnek elismert, ellenőrzött vonatkozásokat. Mi sem jellemzőbb eme kiegyensúlyozottságában is érdekfeszítő és olvasmányos összesítésre annál, hogy még a szerző saját élményére is e mértéktartó visszafogottság formájában utal a szöveg: „Első nap köszönésünket még fogadni sem merték. Csak akkor fordultak utánunk, ha eltávolodtunk. Másnap már széles jó napotól előre köszöntöttek a falusiak. Este meg sokan velünk énekeltek a tábortűz mellett.” – írja egyik gorzafalvi expedíciójukról. A hetvenes években ugyanis Gazda László, mint földrajztanár, néprajzi gyűjtőmunkát végző iskolások irányítójaként, illetve kutatók kísérőjeként megjárta a leírt települések egy részét, míg a begorombult diktátúra ki nem tiltotta őt is, a rendőrterror leplezetlen eszközeihez nyúlva, a moldvai Csángóföldről.

A kötet fő értékét természetesen a településenkénti adatok összegezése jelenti, melyet csakis a feldolgozott források száma és hitele minősíthet. Gazda László a csángó irodalom jó ismerőjeként vállalkozott a feladatra, Codex hasznos eszköze lesz minden további kutatásnak. Szabófalváról, Ploskucényről, Románvásárról, Kotnárról, Dioszénről, Forrófalváról, Lábnikről, Szászkuétról és a többi településről szóló fejezeteit a mai utazó akár turisztikai kalauzként is olvashatja, de ezen túlmenően iránymutató, témafelvető jelleggel és erővel is rendelkezik a mű, a csángókra vonatkozó nézetek időbeli alakulására közvetlen rálátást nyújtva, pedig ideológiakritikai adalékkal is szolgál. Nem érdektelen például észrevenni, hogy a román tudomány vagy a nevében fellépők körében 180 fokban nevezhető fordulat zajlott le száz év leforgása alatt a néptörédek eredetére vonatkozó elméletek tanúsága szerint, miként az is érdekes, ahogy

a viszonylag nyugodtabb légkörben lefolytatott 2002-es népszámlálás idején településenként már számottevő csoportok határozták meg identitásukat csángó vagy kimondottan magyar hovatarozásként. Mindazonáltal a csángókérdés tudományos problémaként természetesen mindenekelőtt az asszimilációs jelenségek átfogó és minden oldalú vizsgálatára teremt lehetőséget, de a kisebbségért felelősöknek is kimeríthetetlen példatárként használhatják.

Gazda László tanár úr tabudöntőgető kézikönyve, melyet nagyon célszerűen kétnyelvű kiadásban jelentetett meg a kiadó, az oly szükséges párbeszédre, a rögzítet és ideológiai elfogultságokat átvilágító, racionális vitára teremt lehetőséget, annak eszközeként üdvözlendő. A szerző dolgozik már a mű kibővített változatán. Mint ismeretes, Tanczos Vilmosnak a moldvai magyarok lélekszámáról szóló dolgozata 85 olyan településről tesz említést, melyben még ma is hallani magyar szót.

(Hargita Kiadó. Csíkszereda 2005.)

B. Kovács András

Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv II.

A kiadványt a Budapesti Honismereti Társaság jelentette meg *Gábrriel Tibor* szerkesztésében abban reményben, hogy sikerül ebből egy hagyományos, évenként megjelenő sorozatot teremteni. Az ő érdeme a megjelenítéshez szükséges pénz „összepályázása” is.

Egy ilyen lokális jellegű emlékkönyv globalizálódó világunkban azért is jelentős, mert a helyi dokumentumok bemutatásával emberközelsébe hozza a múlt és a jelen történéseit, másrészt rögzíti ezeket a sodró hétköznapiakon túl a jövő számára is, és ugyanakkor bemutatkozási lehetőséget és ezzel sikerélményt nyújt a főváros kerületeiben élő lokálpatrióta helytörténeti kutatók számára.

Ennek megfelelően a könyv gerincét azok az előadások alkotják, amelyek a *Budapesti História*k sorozat keretében hangzottak el a főváros történe-

tének egy-egy érdekes szeletről, illetve egy-egy honismerettel foglalkozó civil szervezet műhelymunkájáról. Az előadások tömör, szerkesztett szövegéből az érdeklődők megismerhetik pl. a török-kori Tabán életét, a soroksári svábok sorsát, a csepeli Weisz-család szerepét, vagy Budapest ostromát épp úgy, mint a Szabó Ervin Könyvtár, az új fővárosi levéltár és egyéb jelentős kerületi gyűjtemények, klubok működését.

A könyv második felében Gábrriel Tibor – a Társaság titkáráként – ismerteti a Budapesti Honismereti Társaság immár 15 éves történetét. Ezt követi a tisztségviselők bemutatása, a közhasznú tevékenységről szóló beszámoló és a jövő terveinek ismertetése.

Szóllósy Mariann fővárosi helytörténeti *adattára* is egyedülálló a maga nemében, mivel az utóbbi években ilyen sokrétű, naprakész regiszter nem jelent meg egy helyen a fővárosi és kerületi közgyűjteményekről, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatról, a honismereti tevékenységet folytató fővárosi és kerületi civil szervezetekről. Ugyancsak jól használható Budapest történetének válogatott *bibliográfiája*, amit *Bali Ágnes* állított össze.

A fentiek alapján ajánljuk minden érdeklődőnek, de főként pedagógus kollégáinknak szórakoztató olvasmányként, a tanórákon pedig jól felhasználható módszertani segédkönyvként ezt a 238 oldalas, fotókkal, grafikákkal illusztrált emlékkönyvet, amit az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben (Berda József u. 48., tel.: 370-0652) szerezhetnek be. Ugyancsak szeretettel várjuk a honismeret iránt érdeklődőket a Budapesti Históriak előadásaira is, amelyekre minden hónap első szerda délutánján 17 órai kezdettel kerül sor az új fővárosi levéltár épületében (Itevc u 5 sz., az Árpád-híd pesti hídfőjénél.)

Jó lenne, ha a következő időkben több pedagógust köszönhetnénk hallgatóként vagy előadóként ezeken a tartalmas – és ingyenes – foglalkozásokon! Sőt alkalmanként érdemes lenne elhozni ezekre a helytörténet iránt érdeklődő diákokat is, hiszen az utánpótlásra is gondolnunk kell!

Tóth József

